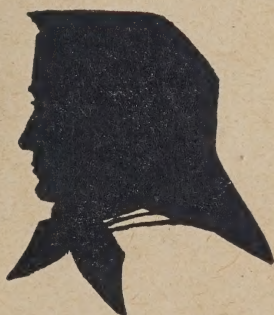
J. BŪTĖNAS

ŽEMAITĖS GYVENIMAS

Žemaitės Gyvenimas

J. BŪTĖNAS

ŽEMAITĖS GYVENIMAS

VALSTYBINĖ GROŽINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA

JAUNYSTĖS DIENOS

Tai buvo dar tais laikais, kada Lietuvoje žmonės didžiai vargo, eidami dvarininkams baudžiavą.

Žemaitijoje, Platelių valsčiuje, Bukantiškės dvarelyje ūkvedžiu tarnavo neturtingas bajoras Antanas Beniuševičia su žmona Julijona, pagal tėvus Scepuraite, kuri ten pat ėjo šeimininkės pareigas. Tasai dvarelis priklausė stambiam dvarininkui grafui Pliateriui. Iš grafo Beniuševičiai gaudavo ordinariją ir per metus algos: jisai dvidešimt rublių, o žmona — dešimt. Kad ir neturėdami turtų, Beniuševičiai prieš kitus nekilminguosius didžiavosi savo bajoryste, ypač žmona, kuri betgi buvo neraštinga; ji tegalėjo paskaityti iš lenkiškos maldaknygės.

Susilaukę vaikų, Beniuševičiai stengėsi juos išauklėti taip pat, kaip buvo auklėjami visi bajoraičiai: didžiuotis savo kilme, neturėti jokio reikalo su mužikais. Tačiau vaikai, nepaisydami motinos draudimo, susitikinėjo su baudžiauninkų vaikais ir iš jų išmoko kalbėti žemaitiškai.

Ypatingu pamėgimu draugautis su baudžiauninkų vaikais pasižymėjo Beniuševičių dukrelė Julija, gimusi 1845 m. birželio 12 d. Ji paprato net lankytis jų nameliuose, su viena baudžiauninkų mergaite, vardu Onike, visai artimai susibičiuliaudama. Onikės motina mirė, ir tėvas vedė kitą žmoną. Pamotė Onikę visaip skriaudė, tad Julijai pasidarė jos itin

gaila, ir ji stengėsi kuo galėdama vargšei našlaitei padėti: duodavo jai kriaušių, obuolių, uogų. Už tai tėvas kartą ją net mušė, o motina piktumu negalėjo tverti, kad jos duktė taip suprastėjo. Tuo tarpu Julijai darėsi keista: krūvos obuolių svirne pūva, supuvusius kiaulėms išmeta, ir čia dabar gaila duoti baudžiauninko mergaitei. Julija iš mažystės pasirodė jautraus ir kartu prieštaringo būdo.

Apskritai, Julijai buvo labai gaila baudžiauninkų, kurie nieko neturėjo, bet buvo priversti sunkiai dirbti. Ji girdėdavo pasakojant, jog apylinkės dvarų ūkvedžiai skriaudžia baudžiauninkus. Vienu metu Ginteliškės baudžiauninkai, negalėdami ilgiau kęsti savo ūkvedžių spaudimo, buvo susitarę pasiskųsti pačiam grafui, kuris gyveno Vilniuje. Išsirinko keturis vyrus ir nusiuntė į Vilnių. Sužinoję tai, ūkvedžiai pasirengė atvažiuojantį grafą ko gražiau sutikti, jam primelavo, kad baudžiauninkai nori maišta kelti, todėl nereikią jų skundų paisyti. Grafas paprašė kaimyną grafą, kad skundą ištirtų. Bet šis, prisikvietęs kazokų, juos nugirdęs, sušaukė žmonelius neva tardyti, o iš tikrųjų leido kazokams visaip kankinti, mušti.

Arba kitą sykį ji pati savo akimis regėjo tokį vaizdą. Atvažiavo iš dvaro į jų tvenkinį žvejoti. Prisirinko daug vyrų ir gaudė žuvis. Tik staiga vienas vyras pliumpt ir šoko į vandenį. Brisdamas gilyn, šaukė:

— Verčiau nusiskandinsiu, bet į rekrūtus neisiu!

Vyrai ant kranto sujudo. Vieni bėgo į vieną pusę, kiti į kitą. Julijos motina, atsistojusi pakraštyje, ėmė šaukti:

— Mykol, Mykolėli! pasigailėk savo dūšios: nusiskandinsi — į peklą nueisi... Nesiskandink, brisk kraštan, nelabasis tave gundo, tavo dūšios tykoja — persižegnok! Tu toks jaunas — atitarnausi kariuomenėje ir galėsi vėl gyventi.

Pagaliau Mykolas išbrido krantan. Vyrai jį surišo virvėmis ir parvedė į trobą.

Julija tuomet sužinojo, kad baudžiauninkus gaudo ir surišę išveža toli toli tarnauti kariuomenėje dvidešimt penkerius metus. Ji, matydama surištą Mykolą, užlindusi už krosnies, graudžiai verkė: ji gailėjosi nelaimingojo Mykolo, kurį paėmė į rekrūtus.

Šviesesnių dalykų Julija patirdavo iš pas juos atsilankančio giminaičio Stasio, kuris tuomet Maskvos universitete ėjo medicinos mokslus. Stasys papasakojo apie geležinį kelią, kuriuo jie iš Maskvos į Petrapilį važiavę tik tris dienas... Aiškino, kaip atrodo tie geležiniai keliai, kokiais vežimais ir ratais jais važinėja.

Teta Barbora, klausydama tokių pasakojimų, jaudinosi:

— Jeigu tiesa, ką Stasys pasakoja, tai artinasi pasaulio galas... Juk pranašystės rodo, kad Antikristas važinės su geležiniu pečium ir degins žmones. Tai sulaukėm...

Iš Stasio Julija gavo pirmųjų žinių tikybos klausimais. Ji iš pat vaikystės tikybai liko abejinga.

Kai Julijai suėjo dešimt metų, tėvai nutarė išvežti ją pas gimines pasimokyti. Namuose tėvas ją šiek tiek pamokė, bet norėjo, kad ji daugiau prasilavintų. Julijai buvo didelis džiaugsmas. Pasiuvo jai naują suknutę, ne tokią ilgą, kaip ligi šiol dėvėjo. Dėdienės taip buvo prisakyta, kad aprengtų, kaip josios mergaitės dėvi. Išvažiuojant teta Barbora, Juliją apsikabinusi, verkė, o mergaitė nusistebėjo: ko čia dabar verkti, kada ji pasipuošusi tiktai džiaugiasi.

Išvažiavo. Kelias buvo dabar žinomas, nes aną vasarą Julijai teko juo važiuoti. Vis dėlto, iš namų išvažiavus, pasidarė lyg ir neramu: kaip ten, naujoje vietoje, reikės elgtis, kas bus galima daryti ir ko negalima? Bet vis tiek ji bus jau naujoje vietoje ir, per kalėdas parvažiavusi namo, turės kuo kitoms sesutėms pasigirti.

Pagaliau atsidūrė Šėmose, pas dėdienę. Ją paliko. Arkliai nuvažiavo atgal.

Kitą dieną prasideda pamokos.

Mokykla — kambarys ant aukšto. Viduryje kambario stalas, pasieniuose keturios lovos ir dvi spintelės knygoms susidėti. Buvo šešios mokinės. Mokytoja, vyriausia dėdienės duktė Paulina, susodino jas aplink stalą, kiekvienai paskyrė vietą. Sienoje iškabino popierių su nurodymais visai savaitei: kurią dieną kurios pamokos, kas prieš pietus ir kas popietų. Visai savaitei viena skiriama budėtoja tvarkos prižiūrėti.

Visos mokinės pernykštės, tik viena Julija naujokė; mergaitės iš jos šaiposi. Prasideda josios egzaminas:

— Ką tu moki?

— Moku skaityti rašyti lenkiškai, truputį skaityti rusiškai ir nedaug vokiškai . . .

— Kas tave mokė?

— Lenkiškai ir rusiškai tėvas mokė, o vokiškai Petrusė. Ji iš vokietės mokytojos mokėsi ir man parodė raides ir kaip ištarti.

— Kurias knygas skaitei?

— Maldaknyges, elementorius, „Žyvatą Jėzaus Kristaus".

— Žemaitiškas! — nusistebėjo mokytoja. — Aa, dėl to taip blogai kalbi lenkiškai, kad žemaitiškai sugadinta . . . Daugiau man nė į rankas žemaitiškos knygos, atmink, — pagrasino mokytoja.

— O gramatikos, aritmetikos nesimokei?

— Nemoku. Niekas nemokė . . .

— Tai tu nei dešimties nesuskaitai, nei skaitmenų nepažįsti?

Visos pradėjo juoktis. Julijai kakta užkaito.

— Dešimt suskaitau ir skaitmenis pažįstu, — sako ji.

— O prancūzų kalbą girdėjai, raštą matei?

— Taip, dažnai girdėjau grafaites šnekant prancūziškai ir laikraštį mačiau: grafaičių mokytoja man davė... popierius didelis su paveikslais ir raidės tokios pat...

— Gerai. Kuri pamoka dabar pažymėta? — paklausė budėtoją.

— Aritmetikos, — atsakė ir kiekvienai padėjo marmurinę lentelę rašyti.

Mokytoja pradėjo aiškinti, kad vienetai rašomi po vieną skaitmenį iki 9, o dešimtys rašomos jau dviem skaitmenimis iki šimto; šimtai rašomi po tris skaitmenis iki tūkstančio; tūkstančiai jau keturiais skaitmenimis. Aiškino ir liepė gerai įsidėmėti. Julijai visa tai jau buvo žinoma.

— Dabar kiekviena savo lentelėje parašykit skaičių šimtą vieną ir man parodykit, — uždavė mokytoja.

Visos parašė 1001, o Julija parašė teisingai 101. Vėl aiškina, kad čia, keturis skaitmenis parašius, išeina tūkstantis vienas, šimtą reikia rašyti trimis skaitmenimis.

— Kaip jums ne gėda? — barėsi mokytoja. — Jūs pernai mokėtės, o štai Julija pirmą sykį girdi ir suprato...

Paskui kitos pamokos: skaitymas, rašymas Julijai buvo vieni niekai — už visas geriau mokėjo; geografiją irgi suprato. Sunkiausia buvo jai mokytis gramatikos, o ypačiai prancūzų: Julija, nieko nesuprasdama, mintinai žodžius kalė.

Tačiau tas visas mokslas nebuvo tvarkingas. Pas dėdienę dažnai būdavo svečių. Nebuvo tos dienos, kad kas neatvažiuotų. Kai atvažiuoja kas, tuojau šaukia Pauliną, jų mokytoją, prie svečių, ir pamokos nutrūksta. Mokytoja, paliepusi mergaitėms rašyti ar skaityti, pati, susitvarkiusi plaukus, eina žemyn prie svečių. Mergaitės buvo išgudrėjusios. Jos žinojo, kokie svečiai atvažiavo, ar ilgam. Jei svečiai iš toliau — tuoj meta knygas, tvarkosi, nes žino, kad su svečiais reikės pasimatyti per arbatą ar vakarienę; jei svečiai artimi, paprasti, žino, kad greit išvažiuos, tai sėdi prie knygų

ir mokosi. Kartais per keletą dienų nebūdavo svečių, tad mergaitėms nusibosdavo. Neretai ir dėdienė važinėjo į svečius, o su ja visuomet važiuodavo ir jų mokytoja, kuri mergaitėms užduodavo pamokas kelioms dienoms, kiek žadės užtrukti išvažiavusi. Mergaitės likusios, ką nori, tai daro.

Visas mergaites mokė mandagumo, gražaus elgesio, šokių. Reikėjo gražiai elgtis prie svečių, prie stalo mokėti sėdėti. Pirmą kartą pas dėdienę atvažiavusi, Julija patyrė vieną pamoką. Ją pasodino tuomet su svečiais prie stalo. Bet jai valgiai nepatiko: padėjusi šaukštą, nuėjo šalin. Tuomet Paulina jai aiškino:

— Negražu nuo stalo keltis, kol kiti tebevalgo; nors nenori valgyti, bet reikia sėdėti, kol visi pavalgys...

Dabar Julija prie tokių dalykų jau buvo pripratusi, jau nebereikėjo jos mokyti valgyti. Ji čia išmoko iš kitų mergaičių išdaigas krėsti: įvelti į pakabinto svečio palto rankovę akmenį, paskui gintis, kad nieko nežino. Pastebėjusi šitą Julijos ydą — pamėgimą meluoti, — dėdienė sakydavo:

— Ko čia benorėti. Su mužikiukais augusi, draugavusi, bene ko doro galėjo išmokti...

Julijos tėvas buvo dvaro ūkvedys, bet vaikams toli iki ponų vaikų. Grafo, dvaro savininko, vaikus tematydavo iš tolo. Vasarą dažnokai jie atvažiuodavo į Bukantiškę pasivaikščioti, palakstyti. Jie turėjo mokytoją prancūzaitę: su ja ir tarp savęs vaikai vis prancūziškai kalbėjo. Julijai buvo įdomu, ir ji visus klausinėjo:

— Kodėl grafiukai taip kalba, kad negalima suprasti?

— Ponų tokia mada kalbėti kitaip, kad mužikai nesuprastų; dėl to ir grafas parsivežė prancūzaitę vaikams mokyti nesuprantamos kalbos...

Tuomet Julija šitaip samprotauja: jeigu mūsų grafai mokosi prancūziškai, tai prancūzų dideli ponai, tur būt, mokosi

lietuviškai, žemaitiškai, nes ir toji prancūzaitė nemoka žemaitiškai — kiti tenai taip pat šitos kalbos nesupranta. „Na, kai aš užaugsiu", mano Julija, „važiuosiu į Prancūziją ir ponų vaikus mokysiu žemaitiškai, kad jų žmonės nesuprastų, o sugrįžusi atgal visus baudžiauninkus išmokysiu prancūziškai, kad suprastų, ką ponai kalba..."

Toje dėdienės mokykloje Julija mokėsi trejus metus. Po kurio laiko mokytoja Paulina pradėjo sirginėti. Dėdienė jos vieton pasamdė mokytoją iš Vilniaus, iš „vizitkų" vienuolyno mokyklos lenkę. Taip pat priėmė dar tris svetimas mokines, trys jos dukrelės — iš viso šešios mokinės: taip buvo su mokytoja suderėta. Julijai nebeliko vietos. Bet dėdienė jos iš savęs neišleido: liepė jai pačiai skaityti, rašyti; kartais mokytoja neatsisakydavo ką paaiškinti, kartais Paulina, laiko turėdama, parodydavo; Julija už tai turėjo padėti namų ūkyje. Jai teko prie svečių patarnauti, kartais pietus išvirti ir sykiu į stalą sėsti. Juo toliau, juo darbų ir pareigų atsirado daugiau. Paskaityti tegalėdavo vakarais. Pas dėdienę knygų buvo nemažai. Čia buvo ir Adomo Mickevičiaus, ir Kraševskio veikalų, čia ir Antano Malčevskio romantinė poema „Marija". Turėdama laiko, ji skaitydavo tas knygas. Skaitė poezijos veikalus ir pati pamėgino lenkiškai eilėraščius rašyti; kitų panelių pavyzdžiu ji pradėjo rašyti dienoraštį.

Taip begyvenant, pasikeitė laikai. 1861 metų caro Aleksandro II manifestu buvo panaikinta baudžiava. Žmonės, gavę žemės, pasitraukė iš dvarų. Dvarininkai, nebetekę neapmokamų darbininkų, skundėsi nuostoliais, nerimavo. Julijos dėdienė tokių didelių nuostolių dėl baudžiavos panaikinimo neturėjo, nes pas ją ne kiek buvo tikrų baudžiauninkų.

Po to prasidėjo neramios kalbos, sklido įvairiausių gandų. Kalbėjo, kad Lenkijoje žadama sukilti prieš carą ir paskelbti nepriklausomą Lenkijos valstybę. Ir laikraščiuose buvo rašoma apie sumišimus, demonstracijas Varšuvoje. Bažnyčiose

susirinkę dvarininkai giedodavo lenkų himną. Žmonės, paleistieji iš baudžiavos, šitam ponų ūpui nepritarė. Išgirdę ponus bažnyčioje giedant, šventoriuje pakerčiais juokėsi:

— Matai, kaip ponai kaukia, nebetekę žmonių... Nori atgal baudžiavą atkaukti...

Dvarininkai darė susirinkimus, vieni pas kitus važinėjo, siuntinėjo pasiuntinius su raštais. Susirinkę gerdavo, bardavosi, bučiuodavosi ir dainuodavo patriotiškas dainas. Dainose buvo skelbiama ponų ir mužikų vienybė, reikalas ginti tikybą. Dvarininkaitės pradėjo bičiuliautis su samdytomis mergaitėmis, dainuoti, mokytis iš jų lietuviškų dainų. Julija taip pat į šį sąjūdį įsitraukė. Ji prisimindavo tas vaikystės dienas, kai motina jai taip griežtai draudė bičiuliauti su baudžiauninkų dukrele Onike. Dabar jau niekas nebedraustų, tik gaila, kad Onikė toli...

1863 METŲ SUKILIMAS

Julijai šiuo metu buvo jau aštuoniolikti metai. Propagandos ir romantiškos literatūros paveikta, ji dabar vaizdavosi, jog tai, kas aprašoma rašytojų veikaluose, kaip buvę senais senais laikais, dabar vėl kartojasi. Buvo girdėti, kad susidarę komitetai iš ponų, kunigų. Atsirado taip pat ir ponių komitetų. Ponų susirinkimai ir nutarimai būdavo vis slapti. Jaunimo — juo labiau mergaičių — nei iš tolo neįsileido. Jos tiktai per kelintą dešimtą išgirsta kokį žodį apie tai, kaip rengiamasi sukilimui. Ponių komitetai rūpinosi maistu, drabužiais. Reikėjo naktimis prie žvakės siūti. Tuomet siuvamųjų mašinų nebuvo, reikėjo adatėlėmis badyti.

Artinosi pavasaris. Vasario mėnuo šiltas, net karštos dienos. Paukščiai parlėkę, vabalai zvimbia, varlės kurkia... Kitais metais nė gegužės mėnuo nebūdavo toksai šiltas. Visi kalba, kad ir negamtinės jėgos čia įsimaišiusios — dievas tyčia tokį pavasarį davęs, kad pasisektų sukilimas...

Pagaliau prasidėjo užrašinėjimas stojančių į sukilėlių būrius. Dvarininkai patys savo noru stojo, dvarų bernus kalbinte kalbino. Pas Julijos dėdienę tarnavo bernas Juozas, kuris truputį lenkiškai grabaliojo. Sakėsi esąs net bajoras nuo Tytuvėnų. Kai paaiškėjo, kad ir jis užsirašęs į sukilėlius, jam panaitės pasiuvo naujus baltinius, numezgė kojines, o dėdienė nupirko naujus batus... Vieną naktį ėmė šunes la-

bai loti, kažkas barškino į duris. Juozas pasisakė išeinąs. Visos panelės pašoko ant kojų jo atsisveikinti. O čia prieš prieangį pilnas kiemas nepažįstamų vyrų ir keletas arklių. Tai tikrieji sukilėliai. Dvarininkaitėms, pirmą kartą išvydus tokius narsuolius, širdis plaka, rankos kojos dreba, akys pilnos džiaugsmo ašarų... Jie išdidžiai giriasi, kad jiems nebaisūs nė kazokai, jie kiekvienas po penkis nudėsią...

Po kiek laiko žmonės ėmė pasakoti miške atradę lenkų abazą. Netrukus pasklido kalbos, kur sukilėliai smuklę apiplėšę, išnešę visą degtinę, alų ir ką tik radę valgomo. Kitur kaimą plėšę, reikalaudami maisto. Pušinės miško sargą pakorę; likusi pati su penketu vaikų; buvęs labai geras žmogus. Ne tik prasti žmonės jo gailėjosi, bet net ir ponios komitetininkės nekaip jautėsi ir piktinosi sukilėlių darbais.

Sujudo ir policija: įtariamus bajorus, kurių sūnūs kažkur dingo, suiminėjo ir uždarinėjo į kalėjimus, kol parodys, kur sūnūs. Ypač stebėjo, kas bažnyčioje gieda patriotines giesmes. Pas Julijos dėdienę taip pat sujudimas: nebuvo tos nakties, kad kas neatsibaldintų. Vis lankėsi įvairūs sukilėlių pasiuntiniai su reikalavimais pristatyti duonos arba marškinių. Tokiems pasiuntiniams reikia duoti valgyti ir vis saugotis tarnų, kad nepastebėtų, nes jie nepritarė tam ponų sukilimui. Dėdienė užtat žadina savo paneles: jos kaičia arbatą, čirškina lašinius, verda kiaušinius... O tie skubiai valgo, kartu panelėms girdamiesi savo nuopelnais.

Vieną naktį pas dėdienę atsibaldė būrelis sukilėlių. Jų tarpe ir Stasiukas, ilgai tarnavęs jos dvare, bet baudžiavą panaikinus išėjęs. Dabar, išeidamas į pulką, su visais savo draugais užėjo atsisveikinti. Stasiukui taip pat reikėjo marškinių, naujų batų. Iš kur imti? Marškinius davė, o batams — pinigų. Vaišinti reikėjo visą būrį. Kiek buvo iškeptos duonos, iki riekelės suvalgė, visą pamelžtą pieną išgėrė. Išleido, palaimino, gero pasisekimo palinkėjo.

Po kelių dienų vakare žiūri: pas pirtį kažkas žiburį dega. Pirtis buvo už eglyniuko, prie upelio. Atrodė, kad tenai kas nors nepaprasto. Apsukusios aplinkui, panelės nueina pažiūrėti — ogi Stasiukas. Apsirišęs galvą, ir ranka sutinusi kaip pagalys. Pasisako esąs sužeistas, nuo būrio atsilikęs, nuo vakar ryto burnoje kruopos neturėjęs. Panelės laksto jam valgyti atnešti, kitos nori švarką nuvilkti, žaizdą sutvarkyti. Bet negalima: jis rėkia, jam skauda. Kai visi sugulė, naktį Stasiuką iš pirties parvedė į kambarį, žirklėmis perkirpo švarko rankovę, o marškiniai kruvinutėliai — sudžiūvę, sustyrę. Veidas apsvilintas — viena pūslė. Šiaip taip jį apiprausė ir atgal nugabeno į pirtį, o dieną dėdienė žadėjo kaip nors daktarą parūpinti. Netoliese buvo ligoninė, tad jos sąskaiton ir parvežė iš Telšių gydytoją. Šiaip taip užuolankomis nuvedė daktarą į pirtį. Paaiškėjo, kad Stasiuko veidas paraku nuplikintas, bet ne taip jau pavojingai, tik ranka sunkiau sužeista, nes gydytojas turėjo per visą ranką skelti odą ir žaizdą išplauti.

Stasiukas gydėsi porą savaičių. Tik vienų metu — irgi naktį — atėjo keli sukilėliai iš to paties pulko, kuriame buvo Stasiukas. Jie papasakojo, kad Stasiukas sužeistas toli gražu ne kovoj su priešu: su draugais smuklėje pasigėręs ir grįžęs miške triukšmą pakėlęs. Per tą triukšmą jis buvęs sužeistas. Esą pulkininkas už tokį nedrausmingumą liepęs Stasiuką pakarti, o jis kažkur dingęs.. Panelės, sukilėliams teisybės nesakydamos, rytmetį ėmė iš Stasiuko juoktis. Jisai tą pačią naktį iš pirties dingo ir atsidūrė toli pas savo seserį.

Ėjo mėnesis po mėnesio. Apie kovas pasklido visai liūdnų žinių: sukilėliai niekur prieš sukilimo malšintojus neatsilaikė. Daug užmuštų, o suimtųjų kasdien būriais į kalėjimus varo. Pradėta ramintis viltimis, jog prancūzai ateisią į pagalbą. Kartą Julija su viena pussesere grįžo iš Kegų. Buvo jau arti namų, kai užpakalyje vakaruose, kaip iš po žemių, sudundėjo — turrrri-u-u.

— Prancūzai!

Jos tekinos namo. Lekia pro kluoną, stačiai, skubina pranešti ko greičiausiai linksmą žinią, kad jau girdėti prancūzų patrankos. Pasitinka senį Rumpą iš bravoriuko.

— Na, na, panaitės, — sako, — ko taip lakstote: peršilusios galite ligą gauti... Lietus greit neužeis, griausti dar toli griaudžia.

Jiedvi lyg šaltu vandeniu senis perpylė, žiūri — juodi debesys, lyg mūrai, iš vakarų kyla ir žaibai blikčioja, griaustinis dūzgia...

Tuojau buvo girdėti, kad policija suėmusi kelis dvarininkus ir vieną kunigą, Telšių kleboną. Pasirodė, kad jie visi buvę sukilėlių komitete. Pradėjo spėlioti, kas juos išdavė. Kalbėjo, esą visu kuo kaltas grafas Čapskis, kuriam buvę pavesta nuvežti į Varšuvą kažkokius vietinių komitetų raportus, pranešimus. Čapskis važiavęs per Vilnių. Vilniaus gubernatorius Nazimovas pakvietęs grafą Čapskį pietų, jį nugirdęs ir išgavęs visus kompromituojančius dokumentus. Po to sukilėliai labai pyko ant grafo Čapskio ir norėjo jį pakarti, kas naktį lankę jo Beržėnų dvarą, bet, nesučiupę paties grafo, plėšę dvarą, kol išvalę taip, jog tik sienos ir lentynos bepalikusios.

Dar kita žinia, lyg patrankos šūvis, visus pritrenkė: mirė kunigaikštis Oginskis, kuriam ponai teikė daug vilčių. Esą kunigaikštis Oginskis Varšuvoje pasirašęs raštą, jog su visu valsčiumi, kiek tik turi vyrų — jaunų ir senų — pasižadėjęs išeiti į sukilimą, kai tik pasirodysią prancūzai. Buvo priskaityta, kiek sykių ir po kiek vežimų ginklų, patrankų kunigaikštis partraukęs iš Vokietijos. Jam nemažai reikėję, nes jo valsčiuje vyrų gal keli tūkstančiai... Visi tokiomis žiniomis gėrėjosi, o dabar kunigaikštis staiga mirė, ir visa sukilėlių viltis ir džiaugsmas vėjais nuėjo.

Parcinkulio atlaidų — rugpiūčio 2 — dieną Telšiuose sušaudė kunigą Noreiką, o rugsėjo 8 dieną kitą kunigą — Gargasą.

Šaudė toje pačioje vietoje, Telšių miesto ganyklose. Per atlaidus buvo daug žmonių, ir visi matė. Žmonėms buvo siaubu žiūrėti į tokius vaizdus, tačiau, neseniai paleisti iš baudžiavos, jie į tą sukilimą žiūrėjo kaip į norą grąžinti baudžiavą, nekentė sukilėlių ir džiaugėsi, kai juos kur sumušdavo.

Rudeniop, kai pasidarė šalčiau, išblaškytieji sukilėliai ėmė grįžti iš miškų, traukti arčiau namų. Kuris turėjo tėvus ir sveikas parėjo, šiaip taip išsisukinėjo, o kuris buvo sužeistas, nors ir išgijęs, bet kai tik žaizdos žymės pasirodo, tuoj ima ir į kalėjimus kemša. Kurie neturėjo tėvų, namų, — samdininkai bernai ir buvo išėję į būrius, — tokių niekas nenorėjo priimti į namus, nes šeimininkui grėsė atsakomybė už sukilėlio laikymą.

Valdžia paskelbė žinią, jei kurie sukilėliai pasiduos geruoju, prisipažins dalyvavę sukilime, tokių nebaus karo teismas. Daugumas taip ir darė — pasidavė tiesiog į vyriausybės rankas. Kiti parėję iš miško pasidavė savanoriais į kariuomenę. Stojo už brolius arba už pinigus parsisamdę vietoj tokių, kuriems atėjo kareiviavimo metai. Taip pat rado ir miškuose sušalusių negyvų sukilėlių.

Kaip pavasarį Šėmų panaitės džiaugėsi kovų pradžia, taip, atėjus rudeniui, liūdnai verkė kovų pabaiga. Dabar vyravo žinios, klaikios žinios: ką pakorę, kiek būrių į katorgą išvarė, kiek teismų naujai suimtiesiems, kiek tardymų. Per visą žiemą komendantai, karo teismai išsijuosę dirbo. Siekė kasdien ir kasdien vis naujos žinios: to ir to nebėra, tam ir tam amžiną atilsį, tas be pėdsakų dingo, tas į kariuomenę įstojo, tas kalėjime mirė.

Ir Julijos dėdienei kitokie pyragai: reikėjo mokėti kontribuciją sukilėlių centriniam komitetui. Paskui užgulė mokesčiai: mokėti kontribuciją nuo žemės, pabaudos nuo dešimtinės. Dėdienė verkia, plaukus nuo galvos rauna. Nors prekybininkai žydai gelbsti: pinigus skolina, už tai išvedė dvi trei-

ges karves — nė melžiamųjų nebeliko. Kumelaites, arkliukus po kits kito išvadžiojo. Tvartai liko tušti; svirnas skamba; rūsiai, kamaros kaip iššluoti.

Negana duonos, putros — nei sėklos nebėra, net nei darbininkų nebeliko. Visi, paleisti nuo ponų, į visas puses išlakstė. Ateis pavasaris, negana sėklos nėra, bet ir žemės arti nebėra kam nei kuo. Arklius reikės pirkti ir darbininkus samdyti, algas mokėti. Nebėra savo žmonių baudžiauninkų prie darbo pavaryti, kaip pirma. Pasibaigė linksmos ir viltingos dienos Šėmose. Prasidėjo rūpesčiai, suirimai.

Kriko dėdienės šeima. Iš namų išsikraustė duktė, kuri sukilimo metu buvo ištekėjusi, su vyru į kitą dėdienės dvarą gyventi; kita duktė išvažiavo pas gimines. Prireikė dabar ir Julijai susirūpinti savo ateitimi. Namo grįžti nebuvo nei kur, nei kaip. Dėdienė pasirūpino jai surasti gerą vietą kitur — pas dvarininką Gorskį, netoli Telšių, Džiuginėnuose. Algos suderėjo trisdešimt rublių metams. Samdė ją prižiūrėti mažą ponų Gorskių dukrytę, kurią penėjo nusamdyta moteris. Kai nuo jos atskirs mergaitę, tada Julijai atiduos auklėti. Tuo tarpu jos pareiga buvo patarnauti pono seseriai — senai panai. Darbo jai buvo labai maža: panai lovą rytą vakarą pakloti, padėti apsirengti, dieną siuvinėti ar ką pataisyti, palopyti. Jų kambarius mergaitė kasdien iššluoja, išplauna, jai tik dulkes nušluostyti.

Į SAVARANKIŠKĄ GYVENIMĄ

Dabar Julija jau sulaukė devyniolikos metų, ir dvidešimti užstojo. Pats jaunų dienų smagumas! To nelaimingojo sukilimo svajonės buvo galutinai sutrikdytos: nebuvo nė prasmės svajoti apie kokį didvyrį sukilėlį, kuris, įvertindamas jos patriotizmą kovų metu, paprašytų rankos. Tosios svajonės dingo kaip rūkas. Reikėjo dabar kitaip galvoti, kitaip kreipti savo gyvenimo vagą.

Iš mažens papratusi su mužikais draugauti, sukilimo metu įkaitinta lygybės idėjų, Julija ir dabar paliko tokia pat paprasta. Dvare buvo daug samdininkų: kambariuose du lekajai, prie jų dar mažas lekajukas. Dvi tarnaitės prie ponios: viena siūti, antra poniai patarnauti. Virėjas, šeimininkė, ūkvedys, laučasis — tie visi antrame rūme turėjo kambarius. Vežėjai, arkliaganis, dvi mergaitės virėjos, trečia paukščiams prižiūrėti. Pilnas pilnutėlis dvaras žmonių. Ji mėgo dažnai šnekučiuoti su tais dvaro tarnautojais, kurie buvo arčiau jų. Vakarais arba ponams kur išvažiavus, ateidavo pas jas į siuvėjų kambarį ūkvedys, lekajus, virėjas, laučasis. Gėrė su jais kartu arbatą, pasikviesdavo ir šeimininkę. O tie vyrai pasakodavo įvairiausių gyvenimo atsitikimų, savo įspūdžių ir pergyvenimų; dažnai užkliūdavo kalbos apie neseniai praėjusį sukilimą. Pripasakodavo juokų, anekdotų — prisijuokdavo kiek gana; kartais ir liūdnų, skaudžių atsitikimų tekdavo išgirsti.

Ypač Julijai krito į širdį Lauryno Žymanto pasakojimai. Jis labai vaizdžiai mokėjo pasakoti savo jaunų dienelių patyrimus. Jisai buvo baudžiauninko sūnus ir mažas atimtas nuo tėvų į dvarą, kur jo tėvai buvo prirašyti ir ėjo baudžiavą. Tame dvare Laurynas patyrė daug vargo, daug ko matė ir girdėjo. Jis pasakojo, kiek pats iškentėjo, kaip kiti buvo ponų kankinami. Dažniausiai nusiskundė, kad jo niekas neatjaučia, niekas nemylėjo ir nemyli. Ne gana gyvenimas kartus, sunkūs darbai, vergavimas nuo pat mažystės, bet ir širdies tuštuma slegia: niekur prisiglausti, niekam pasiskųsti.

Tokiais nusiskundimais Laurynas įgijo Julijos simpatiją, pasigailėjimą — norėjo jį paguosti. Jisai taip pat ją suprato ir stengėsi, kiek galėdamas, dažniau su ja susitikti ir pasikalbėti. Netrukus jau ir apie vedybas pradėjo kalbėti. Bet jis vis būkštavo, kad Julijos tėvai bajorai jos neleis už baudžiauninko. Julija pažadėjo nežiūrėti jokių neleidimų ir sutikti už jo tekėti tik dėl to, kad jis buvęs baudžiauninkas ir likimo skriaudžiamas. Jai atrodė kažkokis didelis pasiaukojimas nutekėti už tokio nelaimingo žmogaus.

Sužinoję ponai be galo ją gyniojo, atkalbinėjo:

— Mužikas, neturtėlis, nemokytas, prapulsi tu už jo...

Ponas net norėjo Žymantą iš vietos pašalinti, bet nerado priežasties prikibti. Tuo dar didžiau Juliją pririšo prie Lauryno.

Nuvažiavo į Žemaičių Kalvariją, į didžiuosius atlaidus. Atvažiavo Beniuševičiai, Julijos tėvai, seserys. Parodė ji savo sužadėtinį: visiems patiko; bet motina, sužinojusi, kad baudžiauninkas, labai verkė. Savo giminėje neturėjusi nė vieno baudžiauninko, o dabar pirmasis žentas nori įsiskverbti iš jų tarpo. Nenorėjo sutikti leisti Julijos tekėti už Žymanto, prašė ją atsižadėti jo. Tėvas, priešingai, ypatingai nesikratė baudžiauninkų: kad tik geras žmogus, ne girtuoklis, be

to, papratęs dvaruose tarnauti — uždirbs savo šeimai duoną. Tėvas pritarė, o motinos prašymo atsižadėti — Julija neklausė. Po dviejų mėnesių nuo to pasimatymo su tėvais, 1865 m. rugsėjo 20 d., Plungėje buvo Julijos sutuoktuvės su Žymantu. Tėvai vis dėlto iškėlė vestuves.

Dar per žiemą jaunavedžiai patarnavo Džiuginėnų dvare, o paskui tarėsi pradėti kitokį gyvenimą. Julija vis ragino vyrą, kad pasiieškotų tarnybos kitame dvare, bet jisai spyrėsi. Sykį pamėgino pas Oginskį pasižiūrėti vietos prie miško. Nujojo raitas ant savo gražaus arklio, geltuko. Apsistojo Rietave. Smuklėje sutiko vieną Oginskio miško sargą ir teiravosi, kaip prieiti prie pono ir kur sužinoti apie tarnybą.

— Jei tu, žmogeli, nori prarasti savo geltuką, — atsakė paklaustasis, — tai stok čia, nebejodinėsi kaip ponaitis, o jei nori turėti, neprarasti — tai žegnokis nuo Oginskio dvarų ir jo tarnysčių . . .

Taip įbaugintas Žymantas nebeieškojo nieko: užsisėdo ant arklio ir parjojo atgal, nieko nepešęs. Žmonai pasakė:

— Užteko jau man turėti poną ant savo galvos. Verčiau arti, akėti — juodą žemelę knisti ir savarankiškai gyventi.

Beniuševičius, Julijos tėvas, buvo pirkęs du valakus žemės su apgriuvusiais trobesiais. Tą žemę davė kuriam laikui žentui valdyti. Žymantas iš savo motinos (tėvas jau buvo miręs) ir brolio gavo pradžiai dalies gyvulių po plauką ir duonos, kol savo susilauks. Tuo būdu 1866 m. balandžio 23 d. jaunavedžiai persikėlė į Beniuševičių ūkį. Nuo to ir prasidėjo savarankiškas Žymantų gyvenimas.

Julijai tas gyvenimo pakeitimas labai atsiliepė. Anot jos, didžiausia bėda — reikia anksti keltis. Dvare miegojo iki septynių, kartais ilgiau. Dabar vėliausiai prireikė keltis ketvirtą. Širdis dreba iš lovos išlipus; net karves melždama imdavo snausti. Reikėjo sukurti kaip reikiant ūkį. Nusipirko žą-

sų su žąsiukais — tie anksti cypia. Paršiukai žviegia. Neduoda miegoti. Kas rytas kurti pečių, virti. Reikia sugalvoti, ką virti: neturėjo nei bulvių, nei batvinių, nei kopūstų. Miltai, kruopos, lašinių galelis ir pienas. Sunki naujakurių gyvenimo pradžia. Tenka duoną kepti — išminkyti sunku. Nežino karščio — duona čia sudegusi, čia neprikepusi. Vyras raukosi. Virti taip pat ji nebuvo pripratusi: ir be druskos, ir persūdyta, ir prisvilę. Pieną visą subaltina į kruopas, į sriubą, rūgusį suvalgo — sviestui grietinės negali sutausoti. Karvės mažai duoda pieno — ganyklos prastos, o namie — nėra kuo pašerti. Paršai sublogo — nėra grūdų, miltus reikia duonai laikyti. Kiaulėms pašerti žolės rinkti patvoriais — dilgėlės rankas ėda; reikia žoles kapoti — rankos pavargsta. Na, o vanduo iš šulinio į kalną nešti... Troboje asla molinė: šluojant pridulka, lyg malūne. Langai apiburbėję, negalima nė nugramdyti. Susidėvi baltiniai — reikia skalbti, velėti... Visi ūkiškieji darbai, prie kurių ji nebuvo pripratusi.

Darbas darbą veja, Julija nebesumano, už ko pirmiau griebtis. Norėjo pat pradžioje pasisamdyti mergaitę — negalima pavasarį gauti, visos nuo kalėdų pristoja. Gavo tik berniuką lauko darbams ir piemeniuką gyvuliams. Namų darbai, apyvoka — jai vienai, nors susiplėšyk. Kas nepadirbta, vakarienė ar pietūs pavėluoti — tuoj išgirsi:

— Mūsų gaspadinė aptingusi ar buvo apsnūdusi?

Tuo tarpu toji gaspadinė pavasarį laksto liežuvį iškišusi, per dieną nuo darbų taip išvargsta, jog kojų nebepavelka. Še tau tavo pasiaukojimas... Kokia čia kam arba jai nauda? Atsakymas — tik ašaros. O ir tas reikia slėpti, nes pamatęs vyras pyksta.

— Ne žlembti be reikalo, tik reikia netingėti dirbti. Daugiau dirbsim, daugiau turėsim.

Dirbti — to darbo namuose iki valiai, bet parodyti nėra ko.

Pagaliau jau šiaip taip apsitvarkė. Ir vėl netikėtumas. Julijos tėvai, Beniuševičiai, netenka tarnybos. Senis grafas mirė, stojo ponais sūnūs. Kaip sakoma: kiti medžiai, kiti kirtėjai. Taip ir čia — jaunieji ponai savaip ėmė ūkininkauti, visus senuosius tarnautojus mainė naujais, ir Beniuševičiai atsidūrė senųjų eilėje — turėjo užleisti vietą naujiems. Rudeniop jie parsikraustė į savo žemę. O čia nėra kur pasidėti: troba viena, priešininkė kaip kišenė. Beniuševičiai buvo keturi žmonės: tėvai ir dvi Julijos seserys. Daiktus klėtelėje susikamšė, bet gulėti lovos nėra kur pastatyti. Motina sena, paliegusi. Žiema šalta, į bažnyčią keturi varstai, o ji nori kas sekmadienį nueiti. Dar geriau jai atrodė kasdien nueiti, tad nusisamdė porą kambarių miestelyje, kuriuose motina apsigyveno su dukterimis, kad per žiemą būtų arčiau bažnyčia. Tėvas pasiliko ūkyje. Dar vieną kampą užėmė Žymantų dukrelė; kūdikiui reikia geros vietos ir šilimos.

Pavasarį grįžo atgal mama ir dukters; tėvas pats ėmėsi ūkininkauti savo žemėje. Žymantai išėjo į žmones. Nuomojo didesnius ir mažesnius ūkius. Nuomojo įvairiais terminais: keliems metams, o dažnai ir vieneriems. Tad beveik kas pavasaris reikėdavo, mantą į vežimus susikrovus ir gyvulius varantis, dangintis į naują vietą, tikintis rasti geresnių patogumų, geresnę laimę. Bet niekur miltų kalnų nerado: tos pačios bėdos, tie patys vargai. Čia bulvės supuvo, čia rugiai sunyko ar vasarojus neužderėjo, ar nupiautas sudygo. Vienur ganyklos prastos ir pašaro mažai. Žiūrėk, gyvuliai nesiseka: krito koks didelis ar mažas nunyko. Vis galo su galu negalima suvesti.

Žymantui atrodo, kad jo žmona ne šeimininkė, dėl to ir nuostoliai. Jai atrodo, jog vyras nemoka ūkininkauti, dėl to negali praturtėti. Kankinosi, vargo, lyg žiurkės po išrūgas. Kas nors nemalonaus atsitiko, tuoj barniai. Su kiekvienu nuostoliu ar nepasisekimu jai vis kaltinimai ir ašaros lieka.

Be to, kas dveji ar pusantrų metų užkrinta mažiukas ar mažiukė. Kiekvienas jos ašaromis sutinkamas. Vyras ramina:

— Ką padarysi, mamyte! Dievas davė — neišmesi; bevargdami, besirūpindami ir užauginsim...

Prie visų sunkumų, rūpesčių ir nesmagumų prisiduria dar ilgesys: nieko, o nieko negalima žinoti iš platesnės padangės. Vieni kaimo moterų plepalai, smulkmenos, barniai ar juokai. Nei laikraščių, nei kokių tolimesnių visuomenės žinių. Nėra kur gauti nė kokios knygos paskaityti — vienos tos maldaknygės. Nuobodu, įkyru paprastose smulkmenose painiotis. Norėtųsi, kaip nors visko atsikračius, pašokti ir lėkti, kur akys neštų... Bet sparnai pakirpti.

Julija juk buvo ne tokia moteris, kaip visos kaimietės. Ji buvo prasišvietusi, skaičiusi knygų, buvojusi poniškoje aplinkoje. Ji savu laiku sielojosi visuomeniniais, politiniais reikalais, buvo idealistė. Dabar ji buvo nuo viso ko atskirta. Su vyru ne apie kažin ką tegalėjo kalbėtis: jisai buvo ne tiek išsilavinęs ir ne tokioje aplinkoje trynęsis. Todėl Julija taip ir smilko be šviesesnio pragiedrulio.

Rūpėjo Žymantienei bent savo vaikus pamokyti. Bet nėr kada. Vasarą visiems užtenka darbo, žiemą vėl nei šiaip nei taip. Čia padėjo vyriausia jos sesuo, Varniuose įsikūrusi davatkauti. Ji ėmė Žymantukus, Žymantukes žiemomis pas save ir pamokė bent skaityti. Sesuo pačios Julijos mokymu būdavo nepatenkinta, ant jos barėsi, kad ji tik skaityti rašyti vaikus temoko, o nesirūpina tikyba. Vaikus mokė lenkiškai, nes lietuviškai nebuvo galima gauti ir knygelių, o be to, manė: jei mokės lenkiškai, galės ir lietuviškai skaityti. Sunku buvo ir su apranga. Pirkti nebuvo iš ko, naminių suverpti ir išausti viena nespėjo. Tad reikėjo kankintis belopant, didžiųjų išaugtus drabužius betaisant mažesniems. Kai mergaitės pasiūgėjo ir galėjo pačios verpti ir austi, Žymantienės rankos palengvėjo.

Pati troškusi šviesos, bet jos negalėdama pasiekti, Žymantienė ragino dukteris mokytis rašyti (sesuo davatka teišmokė skaityti ir katekizmo). Paragintoji pasakė:

— Kam man to rašymo, bene raštu duoną pelnysiuos? Paskaitau iš knygos, ir užtenka.

Tėvas pritaria dukteriai, o motinai smūgis į širdį.

Toji davatkaujanti Žymantienės sesuo užsimanė jos vyresnįjį sūnų Kaziuką, savo krikštasūnį, leisti į kunigus. Šiaip taip vaikas Telšiuose išėjo pradedamąją mokyklą. Tuo ir pasibaigė svajotoji kunigystė. Paskui namie tėvui bernavo ir visą laiką nesutarė. Iš pat mažumės tėvas jo nekentė (kaip ne savo vaiko): dėl menko nieko mušė, raižė. Jei motina užstoja, tai ji kalta: piktina vaikus, liepia tėvo neklausyti. Taip pat ir su užaugusiu despotiškai elgėsi; tasai nenorėjo pasiduoti — ginčijosi, barėsi. Motinai skaudu buvo tatai išgyventi. Atėjus į kariuomenę šaukiamiems metams, motina sugraibė iš šen ten pinigų ir 1891 m. išsiuntė į Ameriką. Po kiek laiko sužinojo, kad jisai tenai fabrike žuvęs. Šis įvykis ypatingai paveikė motiną. G. Petkevičaitės prisiminimu, Žymantienė, užsikalbėjusi apie Kaziuką, visuomet graudžiai verkusi.

Gyvenę ilgą laiką svetimus ūkius nuomodami ar iš pusės dirbdami, 1884 m. Žymantai persikėlė lyg ir į pastovesnį gyvenimą. Vyro brolis parsikvietė pas save gyventi. Jo ūkis nemažas, šeimyną, darbininkus reikėjo samdyti, o jo žmona sena, kokia dvidešimt metų už vyrą vyresnė. Baudžiavos laikais ta pati dvarininkė, kuri Lauryną Žymantą buvo atėmusi į dvarą, liepė tam broliui vesti pasenusią merginą, kurios turtingas brolis nevedęs mirė. Ūkiui reikalingas darbininkas, reikia tai merginai vyro. Dvarininkė pati skyrė, kas turi ją vesti ir toje žemėje gyventi. Dvarininkė žadėjusi net Lauryną atleisti iš dvaro, jei būtų norėjęs vesti, bet šis pamatęs paną — pabėgęs. Tada vyresniajam broliui prievarta

liepusi vesti, o jei neklausys — atiduoti į rekrūtus. Jaunas vaikinas, vedęs senmergę, gyveno ir laukė jos mirties, kad paskui jauną galėtų vesti. Belaukdamas ir patsai paseno. Nusibodo ūkininkauti, savų vaikų neturėjo, tad pasikvietė Lauryną ir Juliją, kad apdirbtų žemę.

Sutarė. Perėjo gyventi, dirbti žemę iš pusės. Brolis buvo patenkintas, nes jam iš pusės dar ir parduoti liko. Pas Žymanto brolį išgyveno šešerius metus. Vieną dukterį išleido už vyro. Bet pagaliau senutė brolienė susirgo. Brolis, tikėdamasis, kad greitai numirs, atsakė Žymantams vietą. Tuomet jie išėjo į Užvenčio miestelį ūkio dirbti. Netrukus pasimirė brolienė. Palaidojęs pačią, brolis pradėjo važinėti piršlybų ir ieškoti jaunos, gražios, turtingos. Nors jo žemė gera ir nemaža, bet vyras per šešiasdešimt metų — nė viena tokio senio nenori. Pagaliau prieš pat užgavėnes sugriebė ten pat savo kaimynę, jauną mergaitę. Motinos, brolių, seserų įkalbėta ji nutekėjo, nors pati sakė tekanti ne už senio, bet už jo žemės, turto. Prieš pat vestuves išreikalavo užrašyti sau iš jo žemės šešis šimtus rublių ir pas notarą patvirtinti.

Per vestuves senis pamatė, kad nusivylęs: visą savo amžių taip troškęs jaunos pačios ir jos meilės, jis pamatė, kad jo jaunamartė, nė skersa nežiūri į vyrą: tik šoka, šėlsta su jaunimu ir visiems atvirai pasakoja, jog vyro nemylėjo ir nemylės, tekėjo tik už jo žemės ir turto. Ji tikėjosi po vyro mirties gauti apvalią sumą pinigų ir nutekėti dar į geresnę vietą . . .

Lygiai savaitei praėjus po vestuvių, senis staiga pasimirė. Va kare buvo sveikas, naktį susirgo. Niekam nedavė žinios; kaimynai tik rytmetį sužinojo, kad jau miręs. Visi vienu balsu spėliojo, kad jaunamartė savo seną vyrą nunuodijusi. Prisikabino policija, neleido numirėlio laidoti. Suvažiavo vyresnybė, gydytojai, piaustinėjo numirėlį, visus jo vidurius susidėję į stiklinius indus, išsivežė. Suėmė ir jaunamartę. Liko

ūkis tuščias. Žymantai turėjo vėl tuojau atgal kraustytis. Julijai Žymantienei buvo gaila mirusiojo senio, taip norėjusio dar pagyventi su jauna pačiute, gaila ir jos, įkliuvusios per savo kvailus plepalus. Kai ji taip atvirai visiems kalbėjo, visi spėjo ją padarius seniui galą[1]).

[1]) Šis atsitikimas buvo panaudotas Žemaitės kūrinyje „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės".

KELIAS Į LITERATŪRĄ

Apleistame ūkyje vėl daug teko Žymantams vargti. Reikėjo gyventi mažutėje pirkelėje, didelėje netvarkoje. Atrodė, jog saulutė paskutinį kartą nusileido ne tik jiems, bet ir jų vaikams. Buvo aplinkui girdėti, kad vieni ar kiti kaimiečiai rengiasi vaikus leisti į mokslą. Artimiausias jų kaimynas Višinskis leido savo Poviliuką į gimnaziją. Ak, žmonės, patys tamsūs būdami, o kaip įvertina mokslą! Žymantienė juo labiau mokslą vertino, juo labiau troško, kad bent vienas josios vaikas prakustų, bet kad nėra iš ko: vos galima naujos duonos sulaukti, kaip tik galima su gausia šeimynėle išsimaitinti, nieko gero nematant.

Visuomet Žymantienė ilgėjosi skaitymo, bet visur jai trūko knygų. Kame tik galėjo gauti, ji skolinosi skaityti, bet dažniausiai gaudavo tikybinio turinio, kurias jos sesuo imdavo iš kunigų ar pati davatkiškas pirkdavo ir jai kišdavo; tai buvo visokios „peklos". Perėjus gyventi pas vyro brolį, ji susipažino su kaimynais dvarininkais. Tie Žymantiene susidomėjo: iš kur ji taip gerai lenkiškai kalba? Iš dvarininkų ji gavo skaityti lenkiškų knygų. Apie lietuviškas ji buvo girdėjusi, kad jos draudžiamos ir tik slaptai platinamos ir skaitomos. Kunigai per pamokslus pradėjo grasinti žmones nuo draudžiamųjų lietuviškų raštų, tepiršdami lenkiškuosius. Esą tie lietuviški raštai rašomi ir spausdinami nekatalikų, tai didelė

nuodėmė juos skaityti. Be to, galima užsitraukti didelę valdžios nemalonę ir netekti laisvės, galima susilaukti sunkios bausmės: kalėjimo arba ištrėmimo į katorgą.

Kai Višinskių Poviliukas pradėjo eiti į gimnaziją, Žymantienė sumanė naudotis jo žiniomis ir pagalba. Išvažiuojant jam į Šiaulius, vienas prašo šio nupirkti, kitas to, duoda pinigų, ir Žymantienė prašo, kad paskolintų kur jai kokią knygą paskaityti. Kelis sykius parvežė, bet vis lenkiškų tegavo. Jai rūpėjo gauti lietuviškų raštų paskaityti, nes jeigu valdžios draudžiama, tur būt, juose kas nors nepaprasto rašoma. Juk ji iš pat jaunystės turėjo patraukimą prie to, kas draudžiama. Išgyvenus lenkmetį, visus jo baisumus, perkentus pasekmes, ir dabar Žymantienė, senatvei artinantis, tebebuvo tokia pat smalsi.

Povilas Višinskis, parveždamas iš Šiaulių knygų pasiskaityti, atėjęs vis sakydavo:

— Štai, tetule, parvežiau pyrago. Kai perskaitysi, atgal nuvešiu...

Kartą beatlakino Žymantienei knygutę, truputį jau apiplėšytą; rodydamas juokėsi:

— Dabar kad parvežiau pyrago, pyrago! Tetule, nesitikėjai tokio...

Žymantienė nustebusi varto.

— Lietuviška! Dargi laikraštis! Iš peklos tu ištraukei, Poviliuk?..

Ji vartydama, skaitydama stebisi ir savo akimis nenori tikėti. Jai rankos dreba. Povilas tuo tarpu juokiasi, džiaugiasi, net jo akys spindi. Visa šeima žiūri tos knygutės. Ką čia nuo savų beslėpsi? Povilas jiems aiškina kiek pats išmano, kaip Prūsuose pradėję eiti lietuviškieji laikraščiai.

— Čia, — sako, — „Aušros“ visų metų knygytė. Bet yra jau ir kitokių laikraščių. Kontrabandnešiai parneša į Šiaulius.

Galima gauti nusipirkti, tik labai labai slaptai, nes policija, žandarai gaudo, už kontrabandą į kalėjimą kemša...

— Ar ne kvailiai! — juokiasi Žymantienė. — Kas čia per kontrabanda — raštai? Šilkai, spiritas — kas kita, o knygpalaikė... Gerai, Poviliuk, aš tau duosiu pinigų — nupirk man daugiau tų lietuviškų laikraščių, pažiūrėsim, ką ten rašo...

— Poviliuk, neklausyk tų bobų, — perspėja Žymantas: — neužsidėk su užgintais raštais. Galite visi įkišti uodegas. Kam to reikia?

— Perskaityk tik, dėde, — šokosi Povilas, — pamatysi, kitą sykį nebegyniosi užsidėti nei pirkti...

— Tai ką, bene rugiai geriau derės, kai aš tų knygų pasiskaitysiu? Vis tiek, o bėdos greitai galima prasimatyti. Dar jaunas esi, tai užtat toks karštas.

Sužinojęs apie tai Povilo tėvas taip pat pradėjo sūnų barti:

— Kunigu žadi būti, dievą garbinti — neišpuola tau, brač, nė kokiomis balabaikomis užsiiminėti, svietiškus, gal dar bedieviškus, raštus skaityti, kuriuos leidžia ir rašo nekatalikai. Prisigersi bedieviškos dvasios — nė į seminariją nepriims arba įstojus išvarys.

Žymantienei toji „Aušros" laikraščio knygutė buvo nepaprasta naujiena: skaitė ir tiesiog ryte rijo visa, kas ten parašyta. Stebėjosi: raidės tokios pat, kaip ir lenkiškos, tik daugelio lietuviškų literatūrinių žodžių ji nesuprato, bet mintį galėjo kaip reikiant sugraibyti. Žymantienė skaitė laikraštyje apie Lietuvos praeitį, jos didybę. Tenai buvo straipsnelių, jog reikia mylėti savo tėvynę, neniekinti gimtosios kalbos; taip pat rado ir gražių dainelių. Jai prieš akis kilo nauji pasauliai, tarytum iš rūkų prisiminė visa tai, ką ji anksčiau skaitė lenkiškose knygose, kuriose taip pat buvo rašoma apie senovės lietuvių narsumą, apie didžius žygius, apie kovas su kryžiuočiais, kurie neva norėjo pagoniškąją Lietuvą krikštyti prievarta, su kalaviju rankoje, o iš tikrųjų siekė pavergti ir sunaikinti.

Nuo dabar Žymantienė, Povilo Višinskio veikiama, susidomėjo lietuvių tautiniu sąjūdžiu. Jai atsivėrė kiti akiračiai. Ji pamatė, kad iš šiaudinės pastogės kyla idealingi žmonės, pasiryžę kovoti dėl geresnės savo brolių ateities, sielojąsi tėvynės vargais ir nelaimėmis. Su laiku Povilas Višinskis ją supažindino ir su kitais laikraščiais, kurie ėjo, „Aušrai" sustojus: su „Varpu", „Ūkininku", „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga". Ko nesuprato, ji vis klausė Povilo. Jisai aiškino jai apie tų laikraščių ideologinius, politinius skirtumus. Sykį „Varpą" skaitė garsiai. Skaitė apysakaitę iš kaimo gyvenimo. Žymantienė, perskaičiusi, sako:

— Didelė čia kupeta. Juk ir aš mokėčiau taip parašyti!

— No, pamėgink, — šokosi Povilas, — parašyk.

— Bet, kad vis dėlto, kaip tu sakai, ten mokyti, o aš nė kokio mokslo neturiu...

— Juk ne šventieji puodus lipdo — reikia pamėginti. Niekas nenusuks galvos, jei blogai bus parašyta, kitą sykį bus geriau.

— O pasakyk man, kas yra toji Bitė, kuri čia taip gražiai apie moteris rašo? Man taip patinka jos nuomonės...

— Bitė? Tai daktaro Petkevičiaus duktė. Ji gyvena Joniškėlyje, man pasakojo apie ją, bet pats jos dar nepažįstu. Jos brolis kartu mokosi Šiaulių gimnazijoje.

— Matai, daktaro duktė, ji turi daug knygų, daug skaičiusi, o aš...

— Turi knygų, skaičiusi, o ar tamsta nieko neskaičiusi? Taigi. Nebūtinai rašyti apie tolimus kraštus, apie didelius mokslo vyrus, jų mintis kartoti. Galima rašyti, kaip pati matai čia, laikraštyje, ir apie prastų žmonelių gyvenimą. Negi visi paukščiai vienodai aukštai skraido, bet ar ne gražiai čiulba? Bitė gerai lietuviškai nemoka, o rašo. Pamėgink. Sykį nepasiseks, kitą pasiseks... Juk tamsta tiek daug išgyvenusi, mačiusi, oi, kad tiek būčiau pergyvenęs — storiausių romanų prirašyčiau...

Išvažiavo Povilas į Šiaulius, o Žymantienė pasilikusi, ati trūkdama nuo darbo, pradėjo braižyti plunksna popierių. Ranka rašyti atpratusi, nes retai kada tekdavo kokį laišką į Ameriką ar į kariuomenę, kaimynams prašant, parašyti. Reikia nuo visų, kad ir nuo savo šeimos, slėptis, nes nei vyras, nei vaikai negali suprasti, kas jai užėjo, kad senatvėje pradėjo galvoti apie keistus dalykus. Mokyti kurie mokslus eina, gali ne tik apie šį ar tą pašnekėti, gali ir rašyti, bet ko čia jai kištis? Atsidususi, su neramiai plakančia širdimi sėdosi Žymantienė prie stalo, užsigulė ir pradėjo rašyti... Vieną dieną rašė truputį, kitą daugiau. Paskui visa subraukė, pradėjo iš naujo. Tiek daug minčių, tiek daug temų kyla galvoje, kad nė numanu, kurią pirmiausia popieriuje išlieti.

Kiek Žymantienė dabar suprato, jai atrodė, jog visų rašytojų svarbiausias tikslas — mokyti. Mokoma visaip: tiesiogiai ir netiesiogiai — pavyzdžiais. Daugiausia pavyzdžių duodama apysakose. Ypačiai daugelis rašytojų mėgsta imti pavyzdžių iš aplinkui, kada vedybos esti ne iš meilės, bet iš apskaičiavimo: žmonos ieško lyg kokio perkamo daikto: derasi, lygstasi dėl kraičio. Tėvai taip pat nenori leisti dukters už neturtingo, nors ir labai doro, vertingo jaunikaičio. „Reikia aprašyti piršlybas", sugalvojo Žymantienė ir pamažu pradėjo rašyti, galvodama, gal gi ir bus įdomu paskaityti. Ji aprašė, kas dedasi rudens vakarą pas ūkininką Tadaušą Milašį. Ūkininkas gyvena pasiturinčiai, ne su bet kuo nori skaitytis. Jisai nori savo dukterį Onikę išleisti už turtingo jaunikio, tuo tarpu duktė bičiuliaujasi su neturtingu bernu Kazimieru. Onikei Kazimieras patinka dėl to, kad jis rimtas, nekalba niekų, skaito knygas, laikraščius. Tėvas pataria dukteriai nesusidėti su Kazimieru. Čia pat su trenksmu atsibaldo Leonas Pagirys, didelis padauža; jis taip pat niekina Kazimierą. Paskui ateina Mažutis, piršlys, pradeda kalbėti, kad vienas jaunikaitis norėtų vesti Milašio dukterį, klausia,

ar leistų ir kiek duotų pasogos... Jaunieji labai nepatenkinti tokiomis piršlybomis. Pasirodo, ir pats Mažutis jaunųjų pažiūrų: jis pataria mergaitėms rinktis, kokius sau nori, tik saugotis girtuoklių. Išėjus Mažučiui, Petrikė padainuoja lietuvių dainelę, išmoktą iš „Aušros". Patinka daina ir tėvui, kuris taip pat pareiškia norą gauti pasiskaityti knygelę, kur yra gražių dainų.

Parvažiavus Povilui Višinskiui velykų atostogų, Žymantienė, savotiškai drovėdamąsi, įteikė jam prirašytą sąsiuvinį, susiūtą storais, namie verptais siūlais.

— Na, gerai... pažiūrėsiu, pasistengsiu perduoti lietuviškų laikraščių redakcijai.

— Betgi pirma tu patsai paskaityk, gal neverta nė klapatytis?

— Perskaitysiu ir aš, nieko.

— O kaip, Povilėli, su seminarija?

— Kad jau tiek išvargau — neisiu. Baigęs gimnaziją, važiuosiu į Petrapilį, į universitetą. Kam man eiti į kunigus, jeigu nejaučiu nė mažiausio palinkimo. Motina spiriasi, ašaras lieja, tėvas grasina. Ką jau padarysi: ne aš pirmas, ne aš ir paskutinis...

Po trumpų atostogų Povilas Višinskis išvažiavo atgal į Šiaulius baigti aštuntosios klasės. Žymantienė, gavusi iš jo naujų knygų ir laikraščių, skaitė, bet rašyti nerašė.

Atėjo pavasaris. Pagausėjo darbai. Reikėjo sodinti bulves, sėti ir sodinti daržoves. Kad ir turėjo dabar Žymantienė sau padėjėjų ir pavaduotojų (dukterys buvo suaugusios), bet vis dėlto be šeimininkės priežiūros niekas tinkamai darbo neatliks. Vis reikia nurodyti, ką kur sodinti, kaip lysves išdirbti, kiek mėšlo krėsti. Su tais darbais ji turėjo pertraukti knygas skaičiusi, nes nebuvo kada.

Povilas Višinskis, baigęs gimnaziją, namo greit neparvažiavo. Jis su draugu Vincu Kalniečiu sutarė pakeliauti po

Lietuvą. Tuo būdu aplankė Joniškėlyje Gabrielę Petkevičaitę — Bitę, kuriai įteikė ir Žymantienės rankraštį. Į namus jisai grįžo su tuo pačiu draugu. Jie apsilankė pas Žymantienę. Višinskio draugui ji padarė gero įspūdžio: ji skyrėsi žymiai nuo kitų kaimo moterų savo inteligencija, su ja buvo apie ką kalbėti.

Povilas namie neilgai teviešėjo. Tėvas, patyręs, kad sūnus galutinai atsisako nuo seminarijos, pareiškė toliau nė kiek neremsiąs, nors pastaraisiais metais ir šiaip ne kiek rėmė, nes Povilas patsai užsidirbdavo pinigų pamokomis. Jis grįžo į Šiaulius, sakė vyksiąs kur nors į dvarą uždarbiauti, o gal pasiseks ir mieste gauti pamokų. Kai rudenį Povilas rengėsi vykti į Petrapilį, Žymantienė, iš paskutiniųjų sugraibsčiusi, paskolino jam dešimt rublių.

Pagaliau Povilas Višinskis pristatė jai lietuvišką kalendorių, kuriame buvo atspausdintas ir Žymantienės kūrinys. Antraštė buvo pakeista „Rudens vakaras" (jos buvo „Piršlybos") ir autorei suteikta Žemaitės slapyvardė. Nepaprastas buvo jai džiaugsmas matyti savo darbelį atspausdintą, žymiai pataisytą: sakiniai sutrumpinti, kai kurie žodžiai išmesti, rašyba pataisyta. Mat, rankraštis perėjo per G. Petkevičaitės ir J. Jablonskio rankas. Ne tik Žymantienei buvo džiaugsmas, bet ir jos vaikams, kurie grobstė, skaitė mamos raštą. Tuo tarpu vyras raukėsi, bauginosi, kad per tuos niekus galima įkliūti.

PAŽINTIS SU BITE

Atspausdinus pirmąjį kūrinį, Žymantienė dar uoliau ėmėsi darbo. Su Povilu Višinskiu susitarė, kad jisai pats ir su draugais jos darbus patikrins, pataisys. Jos raštas tuomet buvo sunkiai įskaitomas, tad nutarė, kad prieš siunčiant perrašytų kieno kito ranka. Tam darbui nužiūrėtos Povilo bičiulės Užvenčio Pečkauskaitės: Marija ir Sofija. Žymantienė dabar daug rašė ir nekantravo: kiek parašiusi, tuoj ir eina į Užventį, kad perrašytų. Višinskis iš Petrapilio siuntinėjo jai knygų pasiskaityti.

Povilas Višinskis tuojau Petrapilio lietuvių studentų tarpe paskleidė žinią apie talentingą liaudies rašytoją Žemaitę. Nupasakojo, kaip ji gyvena, kokiose sąlygose rašo savo kūrinius. Visi susidomėjo.

Susirgęs džiova, P. Višinskis 1896 m. vasarą išvyko į Krymą gydytis; prieš tai buvo parvažiavęs į namus ir su Žemaite pasikalbėjęs, padrąsindamas ją nesiliauti rašius. Apsigyvenus P. Višinskiui Sevastopolyje, Žemaitė į ten siuntinėjo jam savo rankraščius. Šiuo metu ji ėmėsi rašyti ilgesnius vaizdelius, pavadintus „Laimė nutekėjimo"[1]). Rašytoja norėjo juose parodyti įvairius sodžiaus vedybinio gyvenimo negerumus.

Povilas, pagyvenęs tolimame krašte tarp svetimųjų, labai pasiilgo gimtojo krašto. Tą savo ilgesį jisai aprašė laiškuose

---

[1]) Į šį ciklą įeina „Marti", „Petras Kurmelis".

Žemaitei: rašė gaudąs kiekvieną vėjelį, nuo tos šalies pučiantį; jam neapsakomai skaudu, kad jis negali būti veiklus tuomet, kada tėvynė taip reikalinga darbininkų.

Žemaitę tie laiškai nepaprastai veikė, vis degdami josios širdyje karštesnę tėvynės meilės liepsną ir ryžtumą dirbti jos gerovei.

Nors šiaip Žymantienė, dabartinė Žemaitė, suaugus vaikams, turėjo šiek tiek ramesnį gyvenimą, tačiau bėdos jų namų vis tiek neaplenkė. Mirusiojo brolio ūkyje gyveno neaiškiomis teisėmis: buvo dar du broliai, kurie nenorėjo Laurynui Žymantui palikti viso ūkio, nors patys gana gerai gyveno. Jiedu prisikabino prie mirusiojo brolio palikimo. Pradėjo bylinėtis. Broliai padavė į apygardos teismą, samdė advokatus, pylė pinigus ir atplėšė dvi dalis žemės: paliko Žymantus su aštuoniomis dešimtinėmis; vadinasi, mirusiojo brolio žemę pasidalino trimis dalimis. Visi trys turėjo išmokėti mirusio brolio pačiai šešis šimtus rublių, užrašytus prieš vestuves (ji, pasėdėjusi apie pusę metų kalėjime, buvo paleista).

O kiek nesmagumų, kiek širdperšos per visą tą bylą reikėjo ir pačiai Žemaitei pakelti! Patyrė ant savo sprando žmonių godumą, negailestingumą, nemalonę giminės, norinčios išplėšti iš dantų paskutinį duonos kąsnį. Čia dar ir vyras susirgo: kakle atsirado didelis guzas, kurį labai skaudėjo ir dėl kurio turėjo palankyti daktarus, išleisti pinigo.

Tačiau Žemaitė literatūros darbe buvo ryžtinga, ir gyvenimo smūgiai jos neatitraukė nuo kūrybos.

1897 m. vasarą P. Višinskis, parvykęs iš Krymo namo, užsikvietė pas save daktarą Stasį Matulaitį net iš Pilviškių ir kitus tuometinius veikėjus, supažindino juos su Žemaite. Po to ja pradėjo rūpintis didesnis žmonių skaičius. Kai kas parėmė ir pinigais. Viename laiške rašo gavusi 15 rublių, tiktai nežinanti, kas siunčia, bet tikinti, jog siunčia Lietuvos mylėtojas, ir jam nepaprastai dėkoja, pasižadėdama darbuotis ir

darbuotis kiek beišgalėdama. Toliau beveik periodiškai Žemaitė gaudavo po keletą rublių. Ji savo laiškuose nusiskundė P. Višinskiui, jog vyras ant jos pyksta, raukosi, kad užsiimanti tokiais „niekais", dėl kurių galima bėdos užsitraukti. P. Višinskis liepia Žemaitei daboti sveikatos, o Žymantas tegu sau šneka, ką sau nori, ant vėjo išėjęs — jam tai sveika: tur būt, jis ir mirs, o mūsų darbų nesupras ir nepagirs; tegul sau jis toks ir būna, nors geriau būtų, kad mažiau „glupstvų" šnekėtų. Tačiau, kai Žemaitė pradėjo gauti pinigų už savo darbą, tai ir vyras pasikeitė: juk pinigas ūkyje pravartus. Sakysim, išėjus vasarą šieno grėbti ar ko daryti, jis sakydavo:

— Tu, motin, eik namo, apseisim be tavęs, pasilsėk...

Dr. St. Matulaitis siuntinėjo Žemaitei knygų iš savo bibliotekos, tyčia parinkdamas, ką ji turėtų perskaityti, kad geriau galėtų orientuotis literatūroje ir kūryboje.

P. Višinskis nusiskundė, kad per maža esama lietuviškų dramos veikalų, kad Petrapilyje lietuviai studentai, rengdami vakarus, neturi ką vaidinti. Besirenkant tenka apsistoti ties lenkų autoriais, juos versti į lietuvių kalbą. Tad Žemaitė bando ir dramos veikalėlius rašyti. 1897 m. gegužės 9 d. laiške ji rašo pagimdžiusi dramą.

Kai rudenį P. Višinskis vėl išvažiavo iš namų, Žemaitė rašo jam ilgus laiškus, iš kurių matyti, ką ji tuomet skaitė, kokios buvo nuomonės apie vieną ar kitą veikalą, kaip pati žiūri į savo darbą; ypačiai krinta akysna jos pasitikėjimas savimi.

Žemaitė iš P. Višinskio buvo daug girdėjusi apie Bitę, žinojo jos paslaugas, pradedant literatūrinį darbą, bet asmeniškai dar vis nebuvo pažįstama. Ne kartą ji svajojo, kaip galėtų su Bite susipažinti. Tuo reikalu P. Višinskis susirašinėjo su P. Avižoniu. Po kurio laiko Žemaitė gavo iš Avižonio žinią, kad suplanuotas pasimatymas su Bite: laiške liepiama 1898 m. sausio pradžioje atvažiuoti į Panevėžį. Vyras pažadėjo nuvežti į Šiaulius.

Kaip buvo susitarta, 1898 m. sausio pradžioje P. Avižonis pristatė Žemaitę į Joniškėlį pas Petkevičius, Bitės tėvus, kur tuomet viešėjo keletas lietuvių inteligentų. Važiuodama keliu, Žemaitė su P. Avižoniu kalbėjosi apie savo dramą „Pragertus balakonus" ir „Laimę". Įspūdžius iš viešnagės pas Bitę Žemaitė gana smulkiai aprašė laiške, rašytame grįžus iš kelionės (1898 m. sausio 13 d.):

„Nusiminiau, kap parvežė mane po tokių mūrų, rūmų, akietų langais — iš tikro, kap koriai bičių. Bičių visada bijau, todėl ir prieš gyventojus to rūmo baugums mane paėmė. Priešpakajuj sutiko mus abidvi moteriškos ir senis daktaras. Visi vienu žodžiu sveikino ir sakės manęs seniai jau laukė. Po menkos valandėlės palikom kap seniai jau pažįstami.

Tučtuojau susėdom prie arbatos ir tep šnekėjomės širdingai, kaipo būtumėm seniai besimatę ir labai pasiilgę kiti kito. Avižėlė iškeliavo namon tuojau. Senis daktaras nuėjo rašyti. Likom tik trys moteriškos. Per cielą vakarą lakštavo apie mane kap meletos, vis tik žiūrėdamos, kuomi norint man pagerinti. Bitelė išrodė visokias knygas, maždaug paaiškindama kožnos įtalpą, teipogi visokius paveikslus, tepliotus per jos brolį Leoną, katras buvo išvažiavęs į vaišes prie genčių, pažįstamų, paskambino ant partapiono. Vienu žodžiu, supažino mane su visomis kertelėmis ir darbais. Apipasakojo, kas buvęs prie jų per šventes svečių ir atskirai apie kožną šį tą pasakė.

Nė just nepajutau, kap jau pirma muša. Atsigulusi pūkuose po šilku. Lyginau naują pažintį su Užvenčio ponybe[1]). Radau skyrių kap dangaus nuo žemės. Rytą buvo šventė „trys karaliai". Mes su senike ėjom į bažnyčią, o Bitelė ne-

[1]) Užvenčio ponybė — Pečkauskaitės, kurios su Žemaite šaltai elgėsi, nelabai norėdamos kalbėti. Žemaitė laiškuose P. Višinskiui nusiskundžia jų pasipūtimu.

galėjo, nes turėjo darbo aptiekoj: prisirinko daug žmonių, o antrojo daktaro nebuvo namie.

Po pietų ant vakaro susirinko visi. Parvažiavo p. Leons, dakt. Vileišis, atėjo kunigiuks Esevičė. Po arbatos Bitelė paprašė manęs ko nors savo paskaityti. Perpylė mane kap šaltu vandeniu ir vėl karštu. Bet į klaną kritęs nebekelsi sausas, todėl drąsindamos varčiau knygą. Bitelė prašė paskirti pačią ilgiausią apysaką. Ėmiau skaityti „Kotrę"[1]) iš pradžios. Žinoma, truputį nedrąsiai, tuojau kaskart apidringau. Prašė visi, kad neskubėčiau, tankiai bi katras paklausė paaiškinimo kožno žodžio. Potam visi tylėjo. Ir aš užmiršau klausytojus. Skaičiau tep, kap jutau. Pabaigusi apsižvalgiau. Kunigiuks besėdįs akis užsiėmęs, p. Leons — įrėmęs kaktą į abidvi alkūnes ant staliuko, dakt. Vileišis — atsivertęs į lubas, atsikolęs kaire ranka ant kaktos. Senoji panytė iš tikrų apsipylusi ašaroms. Bitelė įsmeigusi akis į mane. Kap tik knygą užskleidžiau, atsikėlusi puolė man ant kaklo ir bučiuodama šaukė, nelyginantys man prie tavęs. Nepasieksiu tavęs. „Kap tu pažįsti žmones, kap teisingai rodai, kiek jausmo, kiek poezijos!" Žinoma, ir visi atkartojo jos žodžius. Kunigiuks viens tylėjo. Potam paprašiau Bitės, kad paklaustų jo kritikos. Jis užmetęs tą, jog prastieji žmonės visada guodoja darbą, todėl Kotrė darbininkė, kodėl tėvai jos neapkenčia? Bitė pradėjo juoktis, kad kunigiuks ne mano raštus kritikuoja, bet Kotrės nedorus tėvus . . . „Kodėl anie jos nemyl?" O valug jos nuomonės, tikra teisybė parodyta. Šimtas tūkstantiems kad tik būtų tokių apysakų.

Potam kožną dieną nuo ryto skaičiau, pasiskirdama knygą arba Bitelė man paskaitė. Po pietų ėjom mudvi pasivaikščioti į sodną, visada šnekėdamos apie literatūrą. Vakare rinkos visi klausytis. Labiau dakt. Vileišis neklausė nė ant kortų eiti, šaukė tik skaityti. „Kortas", sakė, „visada rasma,

[1]) Žemaitės „Marti".

o ta poni išvažiuos". Ir tep kožną vakarą skaičiau, ką tik viską perskaičiau. „Pas užvertą langinę" labai visiems patiko. Senis daktaras paėmęs dar vienas skaitė.

Dakt. Vileišis pažįstamas labai gerai su Matulaičiu. Kap pasakiau, jog jis buvo išmetęs šalin, Vileišis sakė: „Stasys, musėt, pablūdo ar išdurnėjo". Skaityti man neleido greitai, vis pertraukė ir klausinėjo nekurių žodžių, o tuo tarpu bruko man atsigerti ar užsikąsti kokių saldumynų. Apie dvylika skirstės kožnas sau, o mudvi su Bitele šnekėdavom sugulusios dar keletą adynų. Tankų vakarą mušė tris arba keturias, tuomet barėm viena antrą, ko nemiegtam. Vis buvo kalbos, vis nebaigėm rokundos, nebeliko laiko.

Susitarėm dabar, paduodamos ranką viena antrai, keliauti taku mylimosios literatūros. Ko aš nežinosiu ar nesuprasiu, jos pasiklausti arba knygos kokios nuo jos gauti. O ji ką parašius, aš prižadėjau kalbą pataisyti. Turinti pradėtą apysaką ilgą, dar nebaigtą. Daugiau iš inteligentų gyvenimo. Kaip pabaigs, duos man kalbą taisyti. Pamatysma, kap mums pavyks. Tep išviešėjau cielą nedėlę (lygiai panedėly nuvažiavom). Antrad. poni, senis daktaras važiavo į Panevėžį ir mane nuvežė. Nenorėjo niekaip dar išleisti, bet man namai ir tėvas nesveiks rūpėjo. Prižadėjau kitą žiemą po kalėdų nuvažiuoti ant ilgesnio laiko, jei būsma sveiki. O Bitė rudenį žadėjo Ušnėnus aplankyti. Jeigu ir aš būčio nenuvažiavusi, ana būtų rudenį pas mane atvažiavusi.

Nėra ko man aprašinėti, gali suprasti, kiek pasinaudojau, kiek gerų ir naudingų patarimų susikroviau sau į širdį. Datyriau tikrą džiaugsmą, pamačiusi, jog mūsų tėvynėj yra žmonių, tikrai mylinčių artimą. Pas juos įvesta tokia mada — kada tik kokioj draugystėj lošia kortoms iš pinigų, visada atiduoda pusę uždarbio ant biednų mokytinių į rankas Bitės. Toks užvedims cielos apygardos jų draugystės. Todėl nėra maž tos dienos, kad Bitė negautų kelių kapeikų. Iš tų

— kap ji man sakė — davė Avižėliui dvidešimt rublių ir po tiek gaus per metus kožną mėnesį. Du pirmuosius mėnesius Avižėlė sau palaikys visus, o potam dalysiąs po dešimt su kitu draugu, nes tiek jis tereikalaująs. Vanagą rūpina apdaru. Laike mano buvimo siuntė Bitelė vilnas į Rygą mainyti į audeklą Vanagui apdarui. Buvęs ir Gaidys[1]) per šventes, bet aš nebesuspėjau. Tur būt, ir jam maž daug kliuvo; vis tai iš tos kortauninkų draugijos. Mat, kap ir mums reikėtų daryti: iš gero paveikslo reikia pasimokyti.

Kap gal rasti spasabą lengvu būdu nubraukti ašaras vargdienėliui. O tai tik temok tokios širdys, katros skausta artimo skausmu ir verk artimo ašaromis. Ir mūsų tėvynėj tarp mūsų tokių yra! Ar bereik didesnio džiaugsmo?! Šnekėjau daug ir apie tave, ir apie Raganą. Bitė skaičiusi jos Margus paveiksl. Daugiau nieko. Prižadėjau kap norint jas supažinti. Jei negalėsiu pirma, tai nors tada, kap Bitė bus Ušnėnuose. Gailėjos, jog su tavim negaus šį metą pasimatyti dėl to, kad ji rudenį negal iš namų per savo bites, o tu taipogi ne ant ilgo teparvyksi".

Po kelių dienų (sausio 18 d.) Žemaitė vėl parašė P. Višinskiui laišką, nepaprastai dėkodama, kad sudarė tokį didelį jai smagumą, parūpindamas jai kelionę pas Bitę. Iš dalies trumpai pakartodama viešėjimo pas Bitę įspūdžius, rašo ir apie kitus dalykus.

„Vakar apturėjau laiškelį nuo daktarėlio Matulaičio. Parsiuntė man lenkiškų knygų, dar nežinau, kokias: šiandien dar teparnešė iš pačtos. Tas vėlek nuoširdžiai ragina mane darbuotis. Tep iš visų pusių kožnas ragindamas ir girdamas, priduod man patūkos, jog ir mano braižinėliai, nors čist menki, vienok žad turėti šiokį tokį svarbumėlį. Išsiplepėjau perdaug ilgai. — Girdėjau nuo Bitės, jog Tamstą užpuolę kunigai už kaži kokią korespondeciją. Aš jai išaiškinau, jog tamstai, tur būt, teko

[1]) Povilas Gaidelionis.

nukentėti už brolį. Ji tep širdingai juokės ir džiaugės iš tamstos kantrybės, kad velijai priimti kalčią nekap brolį išduoti".

Beviešint pas Bitę, jos tėvas — dr. L. Petkevičius įdavė dvi Samuelio Smiles knygutes lenkų kalba, siūlydamas išversti lietuvių kalba. Bitė niekaip neleido jai versti — ji turinti originaliai rašyti. Tada Žemaitė pasiėmė ant sesers galvos, kad toji išversianti. Bet kaip versti, kad Žemaitė net antraštėms išversti negalėjo rasti atitinkamų lietuviškų žodžių?

P. Višinskis jau 1898 m. Žemaitės kūrinius vertė į rusų kalbą ir siuntinėjo Maskvos univ. prof. Storoženko, kad parašytų savo kritiką. Būdamas Jaltoje, atsiųstuosius raštus vertė ir atpasakojo Maskvos univ. prof. Umovo dukteriai, kuri parašė jai laiškų, o P. Višinskis išvertė lietuviškai. Ta pati Umovaitė, P. Višinskio žodžiais, trokšta, kad Žemaitė pati aprašytų savo gyvenimą nuo pat mažens; jeigu nenorėtų nuo savęs rašyti, tai gali sukurti kokią apysaką su permainytais vardais, o įdėti visą teisybę. P. Višinskis tokiai minčiai pritarė.

Nors Žemaitė 1898 m. vasarą ir nesitikėjo P. Višinskio ilgam sulaukti, bet jis parvažiavo ir ilgiau pabuvo. Tą vasarą pas ją atsilankė į Ušnėnus ir Bitė, kuri drauge su P. Višinskiu ir P. Avižoniu nutarė keliauti į Suvalkiją aplankyti sergančio „Varpo" redaktoriaus dr. V. Kudirkos. Apsilankiusi pas Žemaitę, Bitė labai nustebo, kaip ji gyvena: Žymantų trobelė buvo labai skurdi ir apleista. Tuo tarpu ji rodė giminių fotografijas, iš kurių buvo matyti ją kilus iš turtingesnio luomo: moterys su šilkais, krenolinu. Dabar Bitė pažadėjo daugiau jai padėti (iš tos kasos, apie kurią Žemaitė rašė P. Višinskiui). Pagaliau jai po truputį sudėję siuntinėjo lietuviai studentai; P. Višinskis visada atsiųsdavo pinigų įsigyti popieriui, žibalui ir laiškams pašto ženkliukų.

Rudenį Žemaitė išvažiavo į Rygą pas gimines ar pažįstamus paviešėti. Iš tenai ji siuntė P. Višinskiui savo apysaką ir susilaukė kritikos. Višinskis Žemaitės rankraščius duodavo

ir kitiems studentams skaityti; būdavo skaitoma ir bendrai. Savo kolegų nuomones jis perteikdavo jai laiškais. Vienoje jų buvo prikišta, kad Žemaitės raštuose randasi per daug jausmingumo, mylavimųsi (dramoj), puldinėjimų ant kelių. Esą pasireiškusi rašytojų, rašančių apie miestą, įtaka. Žemaitę šis laiškas paveikė, ir ji atsikirto laišku, rašytu iš Rygos spalio 10 d., kuriame įrodinėja, kad kaimo žmonės taip pat turi jausmų ir aistrų, ir negalima kaimiečių suvesti į vieną tipą.

Rygoje viešėdama, Žemaitė pirmą kartą aplankė teatrą, kur žiūrėjo vokiškos operos. Jai opera, ir dar nesuprantama kalba išpildoma, naudos nekiek tedavė. Kitą dieną ji gavo bilietą į teatrą, kur vaidino lenkai. Ten vaidino realistinį dalyką, artistai kalbėjo aiškiai, jai suprantama kalba — kas kita. Žiūrėjo moteris ir gėrėjosi. Rodos, žmonės, kurie scenoje skervčiojasi, kažkur matyti, kažkaip savi. O tie artistai taip gerai vaidino, jog atrodė, kad iš tikrųjų jie barasi ir mušasi. Jie juokėsi taip, kad ir visa publika kartu su jais kvatojosi. Čia publika apdovanojo artistus gėlėmis, tuo tarpu vokiečių teatre teplojo delnais.

Pamačiusi tokią dramą, Žemaitė parėjusi gyrė tai bičiulei, pas kurią viešėjo.

— Tai regi, koks lenkų menas. O kur jūsų, lietuvių, dramos, komedijos? Kuo jūs galite pasirodyti?

Žemaitei po tokių priekaištų suskaudo širdį: iš lietuvių, kaip iš neturtėlių, visi šaiposi, juokiasi. Ją, matyti, priekaištai taip paveikė, kad ji dar Rygoje parašė dramą iš kaimo piršlybų, senovinių papročių.

Į VISUOMENINĘ VEIKLĄ

Kol Žemaitė buvo Rygoje, kol gavo gerai pavalgyti, po miestą vaikštinėjo ir domėjosi naujenybėmis, visa atrodė nieko. Bet pasiilgo namų: motinai rūpi, kaip vaikai gyvena, kas dedasi ūkyje. Tuo tarpu namuose prastos žinios: šio trūksta, to trūksta, skolininkai spiria, nors susiplėšyk, o duonos putros tik gal ligi užgavėnių. Po visų tų bylinėjimųsi, likus su aštuoniomis dešimtinėmis, buvo sunku verstis. Kad visi būtų darbe, kad rūpintųsi, gal būtų buvę galima kitaip tvarkytis. Dabar susidarė tokia padėtis, jog kiekvienas tik stengėsi, kaip greičiau iš namų išskristi. Juk ir pačiai šeimininkei, Žemaitei, šiuo metu labiau rūpėjo paskaityti knygą, rašinėti, pavažinėti po žmones. Ji džiaugėsi gavusi progos pamatyti platesnio pasaulio, tad nebenorėjo daugiau rūgti tuose purvuose. Todėl ir ūkis smuko bei vargas nemažėjo.

Užmezgus pažintį ir artimą draugystę su Bite, Žemaitei pasisekė dukterį ir sūnų įstatyti į tarnybas. Parvažiavusi iš Rygos, Žemaitė 1899 m. žiemą išvyksta į Vilnių aplankyti giminių. Parvažiavusi iš Vilniaus, ji lankėsi pas lietuvių patriotę ir veikėją Jadvygą Juškytę Pernaravoje, kur rašė, skaitė ir su Juškyte tarėsi, dalijosi literatūriniais įspūdžiais.

Suaugus vaikams, Žemaitei namuose buvo per ankšta, ir senutė išėjo tarnauti pas dvarininką Putvinskį, kur buvo nemaža biblioteka, tad ji laisvalaikiu galėdavo pasiskaityti ir

praturtinti savo žinyną. Kada tik atitrūkdama, lankėsi Joniškėlyje. Ten ji buvo visados laukiama viešnia, ypačiai ją buvo pamėgęs Bitės tėvas dr. L. Petkevičius. Vienu metu per šventes P. Višinskis atgabeno Žemaitę į Joniškėlį ir užsakė būtinai per savaitę parašyti naują komediją. Rašyti turėjo abidvi: Bitė ir Žemaitė. Ilgai jos galvojo ir svarstė, kol surado temą. Susitarė pasijuokti iš žmonių prietarų ir šiaip taip surezgė komediją „Velnias spąstuose", kurios autorium buvo pažymėtos Dvi Moteri.

1902 m. vasarą Bitė, užėjus persekiojimų bangai, nusprendė kuriam laikui pasišalinti iš namų ir išvyko į Birštono kurortą pailsėti; išvyko drauge su Žemaite. Žemaitė tuomet, nors jau buvo žinoma rašytoja, dėvėjo kaip paprasta sodietė: apsirišusi skepetaitę, didele skara ant pečių užsisupusi, sijonas margas, naminio audimo, su prijuoste. Bitė su ja niekur nesiskyrė: pietavo kurhauze, kur anais laikais rinkosi čia vasarojusi ponybė. Jiems tatai nepatiko: kam Bitė su savim drauge vedasi prie vieno stalo pietauti tarnaitę? Be to, jos ir su kurhauzo tarnais kalbėjo lietuviškai, tad ponų šnairavimas buvo juo didesnis. Birštone abidvi vėl parašė dramą, pavadintą „Parduotoji laimė".

Žemaitė darbavosi literatūros dirvoje, bet jos asmeninis gyvenimas vis tiek nebuvo aprūpintas. Vienu metu ji laiškuose guodžiasi, kad jai siūloma eiti į tarnybą prie vienos beprotės ponios netoli Dotnuvos. Siūloma penkiolika rublių mėnesiui ir geras išlaikymas. Atrodo, kad ir rašyti būtų laiko. Iš pradžių Žemaitė susigundė, bet paskui apsigalvojo: sako, su bepročiu gyvenant netrukt ir pačiam išeit iš proto ... Ir ji tuo tarpu pabijojo, nors pinigai labai reikalingi.

Metai po metų nešė įvairių naujienų. Žemaitė vis labiau įsitraukė į viešąjį lietuvių gyvenimą. Spaudą jau dabar ji sekė ne kaip abejinga skaitytoja. Ji domėjosi lietuvių tautiniu sąjūdžiu ir galvojo, kuo būdu daugiau tautai laisvių iškovoti.

Pagaliau atėjo 1904 ir 1905 metai. Buvo grąžinta lietuviams spauda. Visų akys krypo į Vilnių. Buvo sušauktas Vilniaus seimas. Žemaitė jame dalyvavo. Ji taip pat svajojo ir visą laiką tikėjosi kaip nors apsigyventi Vilniuje, kur gyvenimas juda kitaip, kur kasdien galima susitikti su žmonėmis ir išsiaiškinti, kas vyksta.

Šiek tiek atslūgus caro valdžios politinei priespaudai ir lietuvių tautiniam sąjūdžiui įgavus viešesnio pobūdžio, Žemaitė tikėjosi pagaliau ištrūkti iš sodžiaus vargų ir persikelti gyventi į Vilnių, kur tuomet spietėsi lietuvių inteligentija ir kur mezgėsi kultūrinio gyvenimo daigai. Vilniuje, spaudą leidus, apsigyveno ir Povilas Višinskis, su kurio parama ji tikėjosi šiame mieste įsikurti, tačiau tas jos geradaris neilgai tegyveno. 1906 m. balandžio 13 d. mirė Berlyne, bevežamas į užsienio kurortus gydytis; palaidotas buvo Vilniuje Rasų kapinėse. P. Višinskio mirtis Žemaitei buvo didelis smūgis; ji neteko brangiausio žmogaus, kurio pastangų dėka ji išbrido iš senovinio purvo į viešumą, į garbę. Apsilankydama Vilniuje, Žemaitė, nuėjusi prie P. Višinskio kapo, graudžiomis ašaromis verkdavo.

Džiugino Žemaitę pradėję viešai eiti lietuviški laikraščiai. Ji paštu gaudavo „Vilniaus Žinių" dienraštį, „Lietuvos Ūkininką". Bet su „Vilniaus Žiniomis" įvyko katastrofa.

Rašytojos šio meto nuotaikas geriausiai gali pavaizduoti jos laiškas, rašytas 1907 m. gegužės mėn. 1 d. sūnui į Ameriką:

„V. Žinios" merdėjo, merdėjo, ant galo ir užsimerkė. Gaila! Nors ne per kas buvo jų pakraipa, bet visgi buvo dienraštis; dabar likome be dienraščio, o kuo skaudžiau, jog pasirodo didžiausias menkumas ir silpnumas mūsų lietuvių, kad nė to menko, vienintelio laikraštėlio negalėjome paturėti, neištesėjo prenumerata išleidinėjimui; pasirodė visiškai mažas skaitlius skaitytojų. „L. Ūkininkas" irgi silpnutis, kaip ir nedrąsus — nusigandęs, bijo talpinti kiek drąsesnius straipsnius. Kaip

paėmė „Ū-ką" į savo rankas naujas redaktorius, tikėjomės nuo jo daugiau, bet nusivylėme, rodos, kad dar baikštesnis tapo. „Skardas" vėl blogai eina, per savo atvirumą tankiai esti konfiskuojamas. Ir taip, kur trumpa, ten ir trūksta. Nebeturime nė ko pasiskaityti. Per nedėlią lauksi pačtos — pareina tuščia, ir būk tu žmogus gudrus, gyvendamas kaip maiše. Visas žinias ir visokias naujienas semiame iš rusiškų laikraščių, tik — nelaimė — ne visi moka skaityti. Ant pavasario — ką padarysi, — ir mažiau skaitant galima prikentėti. Oras dabar puikus, medžiai, miškai sprogsta, kiti net į žalumą jau metasi. Paukščiai visokiais balsais čiulba...

Šiandien pas mus 1 gegužės, darbininkų šventė, puikus rytmetis išaušo, malonu kvėpuoti kvepiančiu oru, sykiu ir širdį suspaudžia mintys, jog šiandien gal kur po miestus irgi pasilies kraujas, jeigu darbininkai panorės pakelti galvą, vėl slėgs jų sprandus valdžios kulkos, kardai ir nagaikos. Teip jau pripratome prie kraujo kvapo, jog ir gryniausiame ore, rodos, jauti žaizdas... O kas duos gryną orą pakvėpuoti kalėjimuose sukištiems? Arba velkamiems vagonais į šiaurę mūsų broliams, kovotojams? Kame jiems pavasario oras?

Kas čia yra — kuris šimtas? Norėtumei, rodos, linksmą, linksmiausią laišką parašyti, šmakšt ir nudundėjai į liūdniausias mintis. Atrašyk, kas prie jūsų begirdėti — smagiai svajojate? Susirinkimuose tarkite kokius projektus, rašykite mūsų atstovams į Dūmą, jie šaukia patarimo — palaikymo. Jūs — mūsų geriausioji ir tvirčiausioji spėka — išbėgote Amerikon, bent iš ten atsiliepkite, reikalaukite liuosybės, palengvinimų, rašykite su daugybe parašų! Atstovai, gavę tokius raštus, bent turės kuo remties, rodys reikalavimus visuomenei. „Skarde" skelbiami visi žmonių raštai į atstovus, o iš Amerikos nė vieno nemačiau. Argi jums neberūpi laisvė žmonijos ir jūs gimtinė šalis? Čia visi prislėgti, bijo išsižioti, ant galo ir užginta minėti teisybę. O iš ten galite atvirai išmetinėti valdžios šuny-

bes, kankinimus nekaltų žmonių, mėtymus suluptųjų pinigų. Jeigu neprileistų tokių raštų prie atstovų, tai nors pasklis garsas po pasaulį, jog žmonės netyli, mato savo skriaudas, drebia teisybę valdžiai į akis. Kelkite tokius projektus susirinkimuose ar viešai kur prakalbėkite į visuomenę ir tuojau skelbkite laikraščiuose, tuomi gal sukliudysite valdžiai gauti paskolą. Nes dabar tik taikinasi su Dūma, kol ištrauks kur keletą šimtų milijonų. Gavusi, tuoj į sprandą Dūmai ir smaugs dar baisiau visus. Dabar gera proga, geras laikas, šaukite, rašykite, pasirodykite spėka galį kas valanda stoti ir ginti savo tiesas. Jums bepigu, netaiko į jus karabinas ar durtuvas už kiekvieną išsižiojimą. Pas mus bėda: užžioti dantys, užsmaugtos gerklės, o drąsesniems — net kartuvės pastatytos. Lik sveikas. Tavo Motina".

Iš šito laiško matyti Žemaitės visuomeninis politinis subrendimas. Ji pasirodo išmananti ir vadinamąją „aukštąją politiką", ne tik einamuosius gyvenimo reikalus.

Žemaitė savo laiške rašo, jog „Vilniaus Žinios" 1907 m. visai sustojusios. Bet visai taip iš tikrųjų nebuvo; jos sustojo ėjusios tam tikrą laiką, o 1908 m. vėl buvo atgaivintos, redaguojamos adv. Jono Vileišio. Šiuo metu „Vilniaus Žinios" pakeitė savo kryptį — pasidarė liberalių pažiūrų dienraštis. Tačiau sunkumai nenustojo slėgę ir persireformavusio laikraščio. Patyrusi apie tai, Žemaitė rašo redakcijai tokį laišką (išsp. VŽ 1908 m. 111 Nr.):

„Gerbiamoji Redakcija!

Kur einu, kur žengiu, ką dirbu, ką veikiu, vis man galvoje ta baimė, kad bent tos „Vilniaus Žinios" nežlugtų, kad bent nesustotų, kad bent kaip norint atsipeikėtų ir galėtų gyvuoti. Širdis dreba pamislijus, jog galima nustoti mūsų mylimojo, taip naudingo ir reikalingo dienraščio.

Guldama ir keldama galvoju, kaip jį gelbėti, kaip kelti iš to pavojaus.

Atėjo man galvon toksai sumanymas. Kas nori dienraštį paturėti ir apsiima dvigubą prenumeratą mokėti, tai ar ne verčiau už antrąją prenumeratą išrašyti dienraštį kokiam pažįstamam sodiečiui.

Dykai gavęs žmogus dienraštį, žinoma, nepames neskaitęs, dagi ir kaimynui pakiš perskaityti kokį patinkamą straipsnį.

Tokiu būdu, tai yra dykai suteikiant sodiečiams, gal greičiau pripratysime juos prie skaitymo. Pamažu pradės patys išsirašinėti. Reikia mėginti. Siunčiu 3 rublius prenumeratos pusei metų. Prašau siųsti dienraštį tokiu adresu: Rozalimas, Kauno gub., Smilgių valsčius, Valikiškių sodžius, Antanui Bataičiui. Kiek išgaliu, tiek skatikėliu prisidedu. Gerų norų netrūksta. Su pagarba Žimantienė-Žemaitė.“

1907 m. rugsėjo 23 — 24 d. Kaune buvo sušauktas Lietuvos moterų suvažiavimas, kurio rengėjos Bitę ir Žemaitę numatė prelegentėmis, pranešėjomis. Žemaitė rengėjų ne tik kad neapvylė, bet ji pasidarė moterų suvažiavimo dalyvių dėmesio centru. Didelio įspūdžio padarė, kai kalbėtojų tribūnoje pasirodė sodietiškos išvaizdos moterėlė ir pasisakė kalbėsianti apie sodžiaus mergaičių skriaudas. Ji kalbėjo visoms suvažiavimo dalyvėms suprantama kalba, nevartodama tarptautinių žodžių, necituodama minčių iš žymių rašytojų veikalų. Ji dėstė tai, ką galėtų išdėstyti kiekviena sodietė, jei tik išdrįstų išeiti prieš tokią publiką.

— Verkiant mergaitei, jog nenori už to eiti, — kalbėjo Žemaitė, — tėvas tad atšauna: „Nenori, gali sau išeiti tarnauti, negausi nuo manęs nė skatiko, anė siūlo galo už neklausymą“. Motina nors užtartų dukterį, niekas neklausys kvailės bobos plepalo; bene jos išmano? Mergaitė nemitusi turi klausyti, kaip tėvas rėdo, ant galo jaunikis nevažiuoja ant šliūbo, kol tėvas neatskaito jam sulygtųjų šimtų iki paskutinio skatiko. Susikimšęs sau į kišenę pinigus, ap-

siveda, mergaitė išeina iš tėvų namų su berniuku, vos kelis sykius jį mačiusi, turi gyventi ir prie jo būdo taikyties. Jis prasigėręs pirma, apsivedęs prageria ir gautąją dalį. Pati užginti negali jam atiduotos savo dalies, be to būtų jos nevedęs. Pačiai užginta kištis į vyro reikalus; jam — turgus, jam — valsčius, jam visokie reikalai, išjoja ar išvažiuoja maž kasdien, o tu, mergele, plunkies po namus, rūpinkies lauko darbais, veizėk gyvulius, auklėk vaikus, valgyk duoną, kurios nėra; nes pabumbėjusi ant girto vyro, paliksi mėlyna nuo jo smūgių, niekam pasiskųsti, niekas nepaguos; ko netylėjai prieš tvirtesnį...

Visa Žemaitės paskaita buvo faktų ir pavyzdžių virtinė. Baigdama, ji kreipė inteligenčių moterų dėmesį, kad jos susirūpintų vergiška mūsų sodžiaus moterų buitimi, kad paieškotų būdo joms padėti išbristi iš sunkaus vargo.

Pasigirdo trankus plojimas, kai Žemaitė baigė tokią paprastutę, bet tokią nuoširdžią paskaitą. Ji šioje paskaitoje tik sutrauktai atkartojo tas mintis, kurias dėstė eilėje savo apysakų, vaizdelių iš sodžiaus gyvenimo.

1908 m. balandžio 28 d. taip pat Kaune sušaukiamas kitas moterų suvažiavimas, kunigų vadovaujamas. Žemaitė smalsumo dėliai norėjo ir į šį suvažiavimą patekti, bet jos neįsileido. Tatai kaip tik rodo, kad jau tuo metu Žemaitė buvo žinoma, kaip pažangiojo lietuvių visuomenės sparno atstovė. Šį momentą — kai jos neįsileido į suvažiavimą — Žemaitė vėliau humoristiškai aprašė ir pati turėjo gardaus juoko.

Morališkai Žemaitė atsigavo tų pačių metų gale, kai gruodžio 13 d. Petrapilyje buvo sušauktas visos Rusijos moterų suvažiavimas, į kurį nuvyko ji drauge su Bite. Visos Rusijos moterų suvažiavime Žemaitė daug ką pamatė ir daug ko pasimokė. Ji čionai pastebėjo, kad moterų klausimas Rusijoje keliamas rimtai ir drąsiai. Nepaprasto įspūdžio ne tik

jai vienai padarė moterų suvažiavimo pasisakymas prieš mirties bausmę. Bet ne tik Žemaitė domėjosi susirinkimais ir susirinkusiomis. Susidomėjo ir ja, paprastos išvaizdos moterėle, bet drąsia ir sąmojinga. Ją apspito tiek rusės, tiek kitų tautų moterys ir teiravosi apie lietuvių tautą, apie lietuvių moterų judėjimą. Rusės ir lenkės stebėjosi, jog Lietuvos moterys jau turėjusios du suvažiavimus. Žemaitė rusiškai suprato, tik sunkiai galėjo kalbėti, bet ji buvo tokia drąsi ir nesivaržė, reikšdama savo mintis rusiškai su lietuvišku, žemaitišku akcentu.

Taip svajotame Vilniuje Žemaitė vis negalėjo įsitaisyti. 1909, 1910 m. ji čia pastoviai negyveno. Žiemos, rudens metu ji atvykdavo kurio nors geradario kviečiama pagyventi dideliame mieste ir paalsuoti visuomeninės veiklos centro oru, o vasarą vėl važiuodavo į kaimą pas savuosius. Nors ir žinoma rašytoja, turėjusi daug pažįstamų, bet nuolatinio darbo, pragyvenimo šaltinio Žemaitė Vilniuje vis negalėjo gauti. Vos bekrutą lietuviškieji laikraščiai honorarų nemokėjo, o jei ir mokėjo, tai labai menkučius. Paskiau kurį laiką gavo Žemaitė darbo „Lietuvos Žinių“ ir „Lietuvos Ūkininko“ administracijose, padėdama ekspedijuoti tuos laikraščius. Už tą darbą per mėnesį gaudavo 15 rublių. Iš tokio atlyginimo ne tik kad nebuvo įmanoma nusisamdyti atskiro kambario, bet ir išgyventi buvo sunkoka. Teko tad Žemaitei pabūti kampininke; ji apsigyveno paprastame kambarėlyje drauge su kitomis moterimis darbininkėmis.

Žemaitės raštai, atspausdinti laikraščiuose, buvo leidžiami atskiromis knygutėmis; už tai šiek tiek jai primokėdavo. Betgi ji turėjo pakankamai vietų, kur gautuosius pinigus sudėti — namai palieka namais; dukterys, anūkės iš jos, Vilniuje gyvenančios, laukė pinigų . . .

Apie savo apverktiną materialinę būtį Vilniuje Žemaitė rašo 1912 m. liepos 12 d. laiške vienam savo giminaičiui:

„Rašiau per Antaną į Ameriką, klausdama, kiek jis man gali duoti maistui. Nesulaukiau dar atsakymo. Jei nieko nuo jo negausiu, tur būt, reikės mesti Vilnių; bet kur dingti? Ušnėnų bijau — tenai mirtis manęs laukia. Vilniuj po truputį užsidirbu, tik dar nežinau, kiek? Mat, verčiu iš lenkiško straipsnius į „Žemę"; už vertimus mokama; ar gauni „L. Ūkininką"? Jei turi, tai „L. Ūkinin." Nr. 28, o „Žemės" prie jo Nr. 14 tame visi maž straipsniai mano versti. „Apie bulblaiškių nupjovimą", „Karvių veršimos", „Dedančių vištų maitinimas", „Apie arklių auginimą". Viskas mano versta iš lenkiško. Jei kame kiek primeluota, ne mano kalčia, lenkiškai taip rašo".

Taigi, suprantama, Žemaitė, turėdama tokias sunkias gyvenimo sąlygas, šiuo metu neturėjo laiko ir nuotaikos kurti originalius dalykus. Bet vis dėlto miesto gyvenimas įvairesnis ir jis senelei rašytojai teikė kai kurių kultūrinių smagumų. Antai tų pat metų spalio 29 d. rašo ji apie linksmesnius dalykus ir atrodo žymiai geriau nusiteikusi. Ji patiria, kad esanti populiari ir gerbiama, kai surengiamas josios parašytos komedijos vaidinimas:

„23 spalio „Rūtoje" mokinių kuopelė vaidino mano komediją „Apsiriko", spausdintą pernykščiame kalendoriuj 1912 metų. Publikos buvo daug, pilna salė, visiems labai patiko, delnoms plojo. Pabaigus vaidinti, užtempė mani ant estrados, viešai pasveikino, padėkavojo ir įteikė man albumą su pasveikinimu ir daugybe parašų. Rodos, nebereikėtų didesnios garbės, o mani tik apmaudas: visi ploja, visi šaukia, rodos, ant vilko kokio, bet vis tik smagu".

Ruošiant spaudai Žemaitės raštus, daug talkininkavo J. Jablonskis, svarbiausia, taisydamas ir lygindamas kalbą. Iškilo leidėjo klausimas. Nusiuntė paruoštą spaudai medžiagą į Ameriką — sūnus žadėjo išleisti, bet po kurio laiko atsisakė. Pagaliau Žemaitės raštus sutiko leisti J. ir P. Leonai.

Tačiau ir šiuo būdu reikalas silpnai tejudėjo, nes leidėjai buvo ne labai pinigingi — negalėdavo spaustuvei už darbą laiku sumokėti. J. Jablonskis gyveno tuomet Gardine ir nerangiai taisydavo jos rankraščius, kadangi buvo ligotas. Žemaitė turėjo važinėti iš Vilniaus į Gardiną, kad pagreitintų.

Pagaliau 1913 m. pavasarį viena kita knygelė išėjo iš spaudos. Žemaitei buvo pažadėtas honoraras, tik ir čia reikalai užkliuvo: neturint pinigų, jai davė knygelėmis; knygynai už platinimą lupo didelius procentus, ir autorei vieni grašiai teliko, o ir tuos nelengva buvo iškrapštyti. Ne be pagrindo tad Žemaitė 1913 m. viename savo laiške rašė: „Tokie tai mūsų lietuviai, taip moka paturėti savo raštininkus, išplėšdami jiems nors paskutinį skatiką, o už darbą — špygą!"

Gyvenimo sąlygos tepasikeitė 1913 m. Tuomet Vilniuje apsigyveno Dūmos atstovas advokatas Andrius Bulota. Jo žmona tada menkai mokėjo lietuviškai, tad Bulota ir pasiūlė Žemaitei apsigyventi jo šeimoje, kad, su žmona kalbėdama lietuviškai, padėtų jai geriau pramokti lietuvių kalbos. Tuo būdu persikrausčiusi gyventi pas Bulotus, Žemaitė su šia šeima nesiskyrė ligi mirties. Aleksandra Bulotienė kaip išsimokslinusi ir apsiskaičiusi moteris, buvo Žemaitei gera patarėja literatūros dalykuose. Ji patarė jai būti daugiau savarankiškai, kritiškiau žiūrėti į jos raštų taisytojų pastabas. Šiais metais pora Žemaitės dalykų buvo išversta rusų kalba ir su trumpa autorės charakteristika buvo atspausdinta žurnale „Sovremennik" (9 knygoj).

Tačiau Žemaitė ir dabar nenusėdėjo prie rašomojo stalo; pagaliau ne visada būdavo tinkama nuotaika rašyti, ne visada temos lengvai klijuodavosi. Ji neiškęsdavo nenuėjusi padėti išsiuntinėti laikraščius, bet šis darbas jos nevargino, nes tai nebuvo priedermė, o tik savanoriška talka.

Vilniuje apsigyvenusi, Žemaitė, kad ir baigdama septintą dešimtį, vis tebebuvo judri ir veikli; lankėsi susirinkimuose, vakaruose, paskaitose. Daug kartų vilniečiai gauda-

vo progos pasiklausyti Žemaitės literatūrinių dalykų, skaitomų literatūros vakaruose, kurie būdavo rengiami labdaros tikslais — „Žiburėlio" draugijos naudai. Žemaitė turėjo nepaprastą skaitymo dovaną. Tatai buvo pastebėję lietuviai inteligentai, kai ji anuomet pirmą kartą buvo atsilankiusi pas Bitę.

Kartą į Žemaitės literatūrinį vakarą Vilniuje atsilankė net trys cenzoriai ir, pasismailinę pieštukus, laukė, kai autorė paskaitys ką nors neleistino. Ji tatai pastebėjo ir skaitė su naivia mina. Skaitė apie žandarus, darančius sodžiuje kratą. Vaizdavo, kaip pašėliškai įlėkė į sodžių troika, kaip arkliai šniokštė... Skaitydama pro lapo kraštą vis pažvelgdavo į cenzorius, kaip tie reaguoja. Bet cenzoriai drauge su publika juokėsi, kvatojosi...

Pastaraisiais metais prieš pirmąjį pasaulinį karą Žemaitė buvo „Lietuvos Žinių" ir „Aušrinės" atsakomoji redaktorė. Atsakomojo redaktoriaus uždavinys tais laikais buvo prireikus eiti į kalėjimą. Kai teismas už kurį nors straipsnį redaktorių nubausdavo kalėjimu, tad galėdavo pakenkti laikraščiui, jei faktinis atsisėstų. Todėl buvo išgalvota redaktoriais nurodyti tokius asmenis, kurie su laikraščio redakcijos techniškuoju darbu maža ką turėdavo bendro. Už vieną straipsnį 1914 m. „Lietuvos Žinių" redaktorę nubaudė dviem savaitėm tvirtovės. Laikraščio leidėjai dėjo pastangų išvaduoti Žemaitę nuo tokios nemalonios bausmės; apeliavo į aukštesnes teismo instancijas, bet — veltui; ir senatas patvirtino bausmę. Po dviejų savaičių šmakšt policija Žemaitės areštuoti, į kalėjimą varyti. A. Bulota paskambino telefonu į atitinkamas įstaigas, prašydamas vyriausybę nutęsti dvi dienas, prižadėdamas gera valia nubaustąją pristatyti, kad nereikėtų vesti policijai.

Gavusi dvi dienas laiko, Žemaitė rinkosi reikalingus porai savaičių daiktus, maisto, baltinių. Jau sėdėjusieji kalėjime jai patarinėjo, ką paimti, kuo iš anksto apsirūpinti.

Pagaliau ji nuėjo į kalėjimą. Uždarė duris, užrakino ją kameroje, kurioje jau kalėjo gal šešios moterys. Trys gulėjo pasienyje ant lentų. Visos įsmeigė akis į naujai atvykusią, tarytum norėdamos kiaurai permatyti: kas tokia, iš kur, už ką? Netrukus visos išsipasakojo, už ką sėdi, kuriam laikui nubaustos.

Kalėjimas Žemaitei padarė sunkaus įspūdžio; ji čia pamatė, kaip niekinamas žmogus, laikomas lyg kokiu daiktu, pamatė įvairių tipų moterų, su kuriomis jai teko drauge sėdėti. Kad ir pora savaičių uždarytai, Žemaitei kalėjimas atsiliepė — smarkiai paveikė jos nervus.

Išėjusi iš kalėjimo, Žemaitė sužinojo, kad Vilniaus lietuviai nori ją pagerbti: paminėti jos 70 metų sukaktuves. Ji nesutiko; kaip tai — dabar, prasidėjus karui, kada tiek nelaimingų žmonių, gaišinti laiką iškilmėmis, minėjimais? Tuo reikalu ji 1915 m. rašo Bitei:

„Mylima Panyt! Jau atitupėjau savo bausmę 2 savaiti tvirtovėje. Tuoj išėjus, sužinojau, jog rengiamas koks kvailas jubiliejus mano amžiaus 70 metų. Bortkevičienė išsitarė duosianti Tamstai telegramą, kad atvažiuotumei Tamsta į Vilnių. Pirma nesupratau, kam kviečia, bet paskui dasiprotėjau, kad tam jubiliejui, tai skubu Tamstai parašyti, jog sėdėk ramiausiai namie; jei kito reikalo neturi, tai nelaidyk skatikų ant kelio dykai, nes aš to jubiliejaus nepriimu. O jei manęs neklausys — tai tą dieną tikrai susirgsiu, su lova manęs neneš. Juokai tik svieto! Kraujas liejasi, ašaros plūsta, o čia žmonės dykaduoniai užsiima tokiais kvailais niekais. Dabar ir laikas kokioms tai iškiloms, linksmybėms. Tegul verčiau užsiima rimtesniu darbu, tegul šluosto ašaras vargdienių, likusių be pastogių ir kąsnio duonos. Man širdis dreba, kas ten darosi su Ušnėnais, Užvenčiu? Susirašyti ir tikrų žinių sužinoti — negalima, Putvinskui vėl vargai; pats ištremtas, o dvaras po pat kojų iš Šaukėnų ant Kelmės.

Laikraščiai giriasi tuo keliu vokiečius veją; Gaugarius nuneš ant kojų, o kiek ten kraujo?"

Iš tikrųjų Vilnius tuomet jautė karo vargus, čia buvo matyti daug skaudžių vaizdų; nuo Prūsų pasienio traukė žmonės, kurie, mieste atsidūrę, neturėjo kur dėtis, reikėjo jais rūpintis. Tuo tikslu organizavosi komitetai nukentėjusiems nuo karo šelpti. Į tą darbą itin veikliai dėjosi Žemaitė; šitai ryškiai matyti iš jos raštų IV tomo. Ji skiriama prieglaudos vedėja, pasižymi dideliu motiniškumu, beglobodama našlaičius ir nuo tėvų atskirtuosius vaikučius. Tačiau dėl intrigų priverčiama iš to darbo pasitraukti — ji dėl to jaudinasi.

Šelpimo darbui reikėjo lėšų. Iš kur jų gauti? Skyrė šiek tiek valdžia, bet nepakankamai. Tuojau atsišaukta į Amerikos lietuvius, kad jie padėtų savo vargstantiems broliams. Amerikiečiai pačioje pradžioje pasirodė dosnūs, bet reikėjo su jais užmegzti glaudesnius ryšius; jie labiausiai troško sužinoti, kas čia, Lietuvoje, dedasi. Per laikraščius gaunamos žinios buvo arba bendro pobūdžio, arba perdaug persūdytos; atrodydavo, jog Lietuvoje neliko akmens ant akmens.

Dėl šitos priežasties buvo nutarta iš Vilniaus siųsti delegatus į Ameriką, kad jie tenai gyvu žodžiu painformuotų apie Lietuvos vargus. Adv. A. Bulota, išstūmus vokiečius iš Suvalkijos, 1915 m. apvažiavo šį kraštą, tyrinėdamas, kaip žmonės nukentėjo nuo pirmos ir smarkiausios ugnies. Nukentėjusiems nuo karo šelpti draugija nutarė A. Bulotą siųsti į Ameriką.

AMERIKON TRISE

A. Bulotai atrodė nepatogu, karo viesului šėlstant, palikti moteris vienas, todėl siūlė paimti kartu ir Žemaitę į Ameriką. A. Bulotienė buvo „Žiburėlio“ pirmininkė ir rengėsi važiuoti rinkti aukų jaunuomenei, tad Žemaitė galėjo važiuoti kaip jos padėjėja.

1915 m. rugsėjo pradžioje iš Vilniaus arkliais išvažiavo į Minską. Pagaliau pasiekė Petrapilį, kur, betvarkant formalumus, prireikė užtrukti 4—5 mėnesius; tuo būdu atėjo ir žiema.

Petrapilyje taip pat daug buvo karo pabėgėlių. Žemaitė ir čia jautriai atsiliepė į pabėgėlių šelpimo reikalus, bendradarbiaudama spaudoje. Šiuo metu ji rašė daugiau poleminius publicistinius feljetonus, negu beletristinius vaizdelius.

Tik 1916 m. vasario mėn. paaiškėjo, kad bus galima išvažiuoti į Ameriką. Važiuoti dabar, karo metu, teko ne įprastiniais keliais, bet apsukant: per Suomiją, Švediją, Norvegiją (Bergeno uostas), žiemiais aplink Angliją.

Žemaitė norėjo į Ameriką važiuoti ne tik dėl aukų rinkimo, bet taip pat ji troško, kolei gyva, aplankyti savo sūnų Antaną, kuris tuomet buvo odontologijos studentas. Laive ji buvo seniausias keleivis, tačiau lengviausiai perkentė jūros ligą; beveik visai nesirgo; tatai rodo, kad jos širdis buvusi stipri. Bulotai išsirinko bilietą važiuoti I klase, tad ir Že-

maitė toje pat klasėje buvo. Keleiviai dėl to atkreipė dėmesį; kaip čia — ponai su tarnaite važiuoja ta pačia klase... Mat, Žemaitė ir laive nepakeitė savo lietuviško, sodietiško apdaro; ji buvo apsisegusi languotu sijonu, apsirišusi mėgiama skarele.

Laivais keliaujant, visą etiketą, ypačiai aukštesnėse klasėse, paprastai nustato anglai; o tie šiuo atžvilgiu dideli pedantai — kad būtų išlaikytos visos formos: prie stalo vyrai su smokingais, moterys su vakarinėmis suknelėmis. Kas daryti su Žemaite? Negi ją įžeisi ir nesivesi prie bendro stalo? A. Bulotienė sako jai:

— Reikia skarelę padėti.

— No, ir kodėl? O kas čia tokio? Bene aš jiems apetitą gadinu...

— Čia tokia tvarka. Nupirksiu Tamstai juodą šalių, ir nors prie stalo apsigaubsi.

Kai atnešė Žemaitei tą šalių, ji labai nuliūdo, kad reikės padėti jos taip mėgiamą margą skarelę.

— Taip nemalonu, liūdna, nesmagu. Aš galiu neiti... — priešinosi senelė.

Vis dėlto nusileido ir sutiko. Vieną kitą kartą Žemaitė pasėdėjo prie stalo be savo įprastinės skarelės, o paskiau vėl apsirišo.

Laive Žemaitė visą laiką rašė. Tatai atkreipė keleivių dėmesį. Jie klausė:

— Gal jūsų tarnaitė — išlaidas užrašinėja?

— Ne, tai gabiausia Lietuvos rašytoja!

Po to laivo keleiviai kitaip pradėjo žiūrėti į Žemaitę. Dažnas norėjo su ja pasikalbėti. Susidomėjo ypačiai dėl to, kad Bulotai papasakojo, kokiu būdu ji iškilo į rašytojus.

Tuomet įėjo madon modernieji šokiai. Jaunimas denyje šoko fokstrotus. Žemaitė, entuziastinga jaunimo mylėtoja, eidavo pasižiūrėti, kaip jaunimas linksminasi. Dažną vaka-

rą buvo galima matyti ją sėdinčią tarp norvegų, danų, švedų. Kaip jie susikalbėdavo — jų dalykas, bet Žemaitė kažką su jais kalbėdavo, jie kažko juokdavosi... Net į barą Žemaitė įsikraustydavo ir tenai pasišnekėdavo. Mat, buvo keleivių ir rusiškai suprantančių.

Kai keleiviai patyrė, kas ji yra, niekas Žemaitės nevaržė, niekas nesistebėjo ir neprikaišiojo, kad ji paprastai apsirengusi.

Apskritai, toji kelionė į Ameriką buvo gana smagi, nors ir karo viesului siaučiant.

Pagaliau priplaukė Amerikos krantus. Pirmiausia išvydo garsiąją Laisvės statulą. Bulotai su Žemaite sustojo Niujorke. Negalėdami duoti žinios, kada atvažiuos, iš karto niekieno čia nebuvo sutikti. Kitą dieną, pernakvoję viešbutyje dešimtame ar dvyliktame aukšte, ėjo ieškoti pažįstamų — paskambino į „Laisvės" redakciją.

Po kiek laiko prasidėjo darbas, dėl kurio jie atplaukė į Ameriką; reikėjo važiuoti iš miesto į miestą ir sakyti prakalbas, kalbėti apie pasaulinę politiką, apie Rusijos padėtį ir laikymąsi kare, o, žinoma, daugių daugiausia — kas girdėti gimtajame krašte — Lietuvoje: ar begyvi josios žmoneliai, kaip siautė ir tebesiaučia karas Lietuvos padangėje?

Adv. A. Bulota kalbėdavo pirmutinis. Jisai, kaip politikos žmogus, Dūmos atstovas, pasakodavo apie karo eigą, apie galimas pasekmes, pakalbėdavo ir ideologinėmis temomis. Tokios temos darbininkams ne labai būdavo suprantamos. Bet kai pasirodydavo Žemaitė — publikos entuziazmas būdavo nepaprastas. Ji — tikra Lietuvos sodietė, taip artima ir brangi tiems, kurie prieš daugelį metų paliko savo gimtinę ir čionai nemato net tokio apsirengimo. Juk Amerikoje tuojau visi stengiasi susilyginti. Žemaitė kalbėdavo iš rašto, bet taip paprastai, taip nuoširdžiai, kad ne vienam išspausdavo ašaras.

Buvo įprasta po prakalbos eiti su skrybėle po salę ir rinkti aukas nukentėjusiems dėl karo šelpti. Po Žemaitės prakalbos visados noringiau aukodavo, ypatingai jai pačiai renkant.

Per pirmą prakalbą Bruklyne buvo susirinkę 10.000 žmonių; kiti negalėjo į salę įeiti. Tuomet surinko arti 600 dolerių. Šiaip dažnai pasitaikydavo surinkti po 500 dolerių. Su prakalbomis aplankė apie 50 vietų Amerikoje ir atsidūrė net Kanadoje (Montrealyje). Prakalbų buvo pasakyta apie 100, nes kitose vietose po kelias; sakysim, Niujorke, Čikagoje, Bostone. Tuo būdu buvo surinkta apie 50.000 dolerių, kuriuos siuntinėjo į Vilnių Jono Vileišio vardu.

Važinėjant po lietuvių kolonijas, prakalbininkams apsistoti tekdavo daugiausia pas darbininkus, kurie turėdavo nedidelius butukus ir visų trijų į vieną šeimą negalėdavo priimti, tad reikėdavo išsiskirti. Labiausiai darbininkai nepasidalindavo Žemaitės: visi norėjo pas save ją vestis, nes su ja galėdavo drąsiai pasikalbėti. Bulota advokatas, Dūmos atstovas — žmonės kažkaip varžydavosi, o su Žemaite jausdavosi ko laisviausiai, be to, ir ji mokėdavo su visais rasti bendrą kalbą.

1916 m. vasara buvo Amerikoje gana karšta, ir prakalbas teko kurį laiką nutraukti. Žemaitė tą laiką pagyveno pas sūnaus pažįstamus, o Bulotai išvyko poilsiui prie Mičigano ežero. Rudenį vietomis kviesdavo tik „Žiburėlio“ atstoves: tenai važiuodavo Bulotienė su Žemaite. Kad nenusibostų tos pačios kalbos, Žemaitė kai kur paskaitydavo šį tą iš savo kūrinių.

Esant Montrealyje, 1917 m. A. Bulota prancūziškame laikraštyje paskaitė apie Rusijos revoliuciją; ten buvo parašyta, kad caras jau atsisakęs nuo sosto. Po to grįžo į Niujorką ir liko su prakalbomis du mėnesius. Dabar jau teko kalbėti politinėmis temomis: apie Rusijos revoliucijos eigą, apie naują

santvarką. Paskiau nuvažiavo į Čikagą, kur Žemaitę paliko, o Bulotai išvažiavo iš Amerikos į Rusiją.

Likusi viena Amerikoje, Žemaitė tvarkėsi pati: bendradarbiavo jai artimesnėje lietuvių spaudoje, dalyvavo organizacijose. Čia reikia pažymėti jos dalyvavimą Lietuvių moterų progresyviame susivienijime, kuris nuo 1916 m. spalio mėn. leido žurnalą „Moterų Balsą". Šita organizacija 1919 m. turėjo 75 kuopas; Žemaitė priklausė 9 kuopai Čikagoje. „Moterų Balse" Žemaitė išspausdino keletą netrumpų apysakų, parašytų Amerikoje: Klampynė, Jonienė, Amerika, Prakilni meilė[1]) ir kt. Organizacijos susirinkimus ji paįvairindavo savo referatais arba skaitydama beletristinius dalykus. Mėgiamiausia tema tebebuvo moters padėtis Lietuvos kaime.

Lietuvių moterų progresyvų susivienijimą sudarė daugiausia paprastos moterys, inteligenčių buvo čia maža, tad Žemaitė susivienijimo vadovių buvo itin gerbiama ir branginama. Per suvažiavimus ją rinkdavo į įvairias komisijas.

Karo metu susisiekimas su Lietuva buvo visiškai nutrauktas, nėjo laivai, tad moterų susivienijimas 1918 m. buvo suorganizavęs tam tikrą susižinojimo su Lietuva komitetą, kurio sekretore buvo išrinkta Žemaitė; jos vardu ir komiteto adresas paduodamas.

Amerikos lietuviai buvo nepaprastai išsiilgę žinių iš savo tėvynės, tad buvo didelis džiaugsmas, kai 1919 m. pavasarį pradėjo iš Lietuvos ateidinėti laiškai, kurie čia buvo skelbiami laikraščiuose. Liepos mėn. Žemaitė gavo laišką iš A. Bulotienės, kuri rašė apie gyvenimą Lietuvoje ir kvietė parvažiuoti, nes josios visi pasiilgę. Po kurio laiko ji gavo laišką iš Užvenčio, rašytą jos anūkės.

Modernus didmiesčių gyvenimas Žemaitei nepatiko. „Paėdė Amerika", rašo ji viename laiške Bitei. Ji nepaprastai domė-

---

1) Šios apysakos į Žemaitės raštų rinkinius dar nepatekusios.

josi savo gimtojo krašto gyvenimu ir mintimis gyveno su juo. Savo laiškuose, rašytuose 1920 m. Bitei, ji svarsto klausimus, susijusius su Lietuvos gyvenimo politinėmis ir socialinėmis reformomis.

Pagaliau 1921 m. vasario 19 d. Čikagoje surengiama Žemaitės atsisveikinimo vakarienė, per kurią tenykščiai veikėjai pasakė kalbų, įvertindami Žemaitę kaip rašytoją ir visuomenės veikėją. Apie vasario galą ji išplaukė į Lietuvą.

VĖL LIETUVOJE

Paskutiniuosius metus gyvendama Amerikoje, rengdamasi grįžti į gimtąjį kraštą, Žemaitė Lietuvos reikalais ir tegyveno. Ji domėjosi politiniu ir socialiniu gyvenimu. Ji nepaprastai sekė judrius to meto įvykius. Sužinojusi, kad į Steigiamąjį Seimą išrinkta josios bičiulė G. Petkevičaitė - Bitė, Žemaitė 1920 m. laiške išdėsto savo pačios viltis ir troškimus: „Žinau, kad stovėsit už skriaudžiamuosius, o išnaudotojai stos prieš jus, neleisdami savęs varžyti. Daug reikės jums kovoti ir nesmagumų nukentėti!.. Nenupulkite dvasioje, bet aukštai iškėlę teisybės vėliavą, neškite — prispaustiems ant džiaugsmo, sau ant garbės!"

Kaip jautriai rašytoja reagavo į politinius įvykius Lietuvoje, rodo dar ir šios ištraukos iš tų pačių metų jos laiškų, rašytų vienam giminaičiui: „Man žingeidu, kokį prezidentą Lietuva gaus: ar šaltus barščius, ar surūgusį Smetoną, ar tiesiai kokias išrūgas, kokių didžturčių, dvarponių ar kunigų išsunktas, nes visur turtai, pinigai viršų ima." Sužinojusi apie susidarymą reakcinės vyriausybės, rašė: „Na, dabar kad užsisės žmonėms ant sprando, nė atsikvėpti nebegalės... Dar didesnį jungą uždės žmonėms. Tai bus gardūs pyragai. O jūs, kareiviai, galvas guldę už demokratiją ir laisvę, ką sakysit ant tokios neprigulmybės?"

Šitos Žemaitės laiškų, rašytų iš Amerikos, ištraukos vaizdžiai rodo, kokią nuostabią rašytoja turėjo intuiciją ir šiuo

metu tvirtą politinį nusistatymą. Niekad nebuvusiai romantikei, bet realistei, savo raštuose vaizdavusiai skriaudžiamųjų gyvenimą, Žemaitei buvo ne vis tiek, kokia Lietuvoje susidarys politinė santvarka, kas sės prie valdžios vairo. Ji aiškiai pasisako už tokią santvarką ir tokią valdžią, kuri gintų skriaudžiamųjų reikalus.

Grįžusi iš Amerikos, Žemaitė kurį laiką sustojo Kaune pas pažįstamus. Anksčiau gyvenusi Vilniuje ir, apskritai, domėjusis visuomeniniu gyvenimu ir jame dalyvavusi, rašytoja gerai pažino to meto politines sroves ir partijas bei jų atstovus. Ji greitai pastebėjo, kad Lietuvos liaudis, daugelį metų kentusi carinę priespaudą, toli gražu nesusilaukė palengvėjimo tuo metu, kai Rusijoje carinė sistema buvo sugriauta ir ten kūrėsi nauja, socialistinė santvarka. Žemaitė pamatė, kad tuometinės buržuazinės Lietuvos valdovai kopijavo carinio valdymo metodus. Tie žmonės, kurie kovojo prieš carizmą, čia neturėjo balso, netgi priešingai — buvo grūdami į kalėjimus ir šaudomi. Kaizerinės Vokietijos kariuomenės pagalba užgniaužusi 1918—1919 metais susikūrusią tarybinę Lietuvos santvarką, lietuviškoji buržuazija, paėmusi valdžią į savo rankas, negailestingai ėmėsi smaugti bet kokią pažangią mintį kovos su bolševizmu priedanga. Savivaliavimas, be teismo žmonių šaudymas, karo lauko teismai Žemaitę tiek paveikė, kad ji ištarė skausmingus žodžius:

— Į Lietuvą grįžau — Lietuvos neberadau.

Žemaitei nepaprastai sunkų įspūdį darė nuolat pastebimos neteisybės. Viename savo laiške Žemaitė aprašo savo įspūdžius, patirtus važiuojant traukiniu. Kartu su ja viename vagone važiavę kareiviai, kurie gyręsi savo „žygdarbiais". Norėdami valstiečius pakankinti ir pagąsdinti, jie apsimetą kolčakininkais[1]) ir, nuvykę į kaimą, vienuose kituose namuose

---

[1]) Kolčakininkai ir bermontininkai tai vokiečių kareivių ir rusų baltagvardiečių mišinys, 1919 m. siautęs šiaurės Lietuvoje.

apsilanką, norėdami ištirti, ką žmonės galvoja, už ką laiko. Išgąsdinti žmoneliai pataikauja tokiems „kolčakininkams“. Tad jie kitą dieną atvykstą ir tuos žmones mušą, kam remia kolčakininkus... Norėdami išlikti gyvi, žmonės jiems duodą, ko tik jie panori...

Su širdgėla Žemaitė tame laiške rašo: štai, kokie Lietuvos gynėjai!

Šitokius reiškinius pastebėjusi, Žemaitė netylėjo: ji lankėsi pas ministrus ir kitokius valdžios žmones, droždama jiems į akis teisybę. Aiškus dalykas, tiems būdavo nemalonu to klausytis tad neretai Žemaitei durys pas valdžios žmones būdavo uždarytos. Kai žodžiais nieko negalėdavo paveikti, ji sakėsi viską aprašysianti. Bičiuliai ją įspėdavo branginti save ir savo sveikatą senatvėje. Ji į tai atkirsdavo:

— Nebijau! Už teisybę nieko nebijau! Tegul suima, tegul baudžia! Bet netylėsiu, viską aprašysiu!

Pavaikščiojusi po įstaigas, Žemaitė, grįžusi namo, vakare mėgdavo pasipasakoti savo įspūdžius. Su vaizdžiu humoru ji pasakodavo, kaip ją priimdavo arba nepriimdavo dideli ir garsūs vyrai, kuriuos ji prieš karą gerai pažinojusi.

Tarytum nujausdama savo neilgą gyvenimą, Žemaitė dabar vėl, kaip ir prieš karą, rūpinosi savo raštų surinkimu ir išleidimu; be to, sakėsi dar daug turinti rašyti. Pagyvenusi porą mėnesių Kaune, rašytoja persikėlė į Marijampolę, į Bulotų šeimą. Čia gyvendama, ji rinko iš laikraščių savo raštus, nurašinėjo, taisė ir tvarkė. Kurio dalyko nepavykdavo surasti, čia pat imdavo ir atkurdavo, iš naujo parašydavo. Kartą ji vieną dalyką parašė iš naujo, bet netrukus surado ir tikrąjį. Ir koks buvo nuostabumas, kad maža skyrėsi vienas nuo antrojo — gera turėta atmintis!

Didelio rūpesčio sudarė jai, kaip ir prieš karą, leidėjo klausimas. Tasai pats J. Jablonskis ir dabar sutiko Žemaitės raš-

tus redaguoti kalbiniu požiūriu. Žemaitė šiuo reikalu važinėja į Kauną ir varsto leidyklų duris. Ir visur pastangos pasirodė nesėkmingos. Leidėjai čia nesutikdavo su autorės sąlygomis, čia kitokios kliūtys atsirasdavo. Rašytoja parodo ir savo principiškumą: kai jai pasisiūlo raštus išleisti ir gerai atlyginti Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisija, ji viename laiške rašo, kad nenorinti tokio leidėjo, nes toje komisijoje sėdį reakcininkai, ir sakosi su „juodašimterijomis" (atseit, ministerijomis) nenorinti turėti jokių reikalų. Žemaitė žinojo, kad tokie leidėjai sudarkytų jos raštų idėjinę pusę, o ji norėjo, kad jos raštai būtų leidžiami tokie, kokie parašyti[1]).

Tačiau nieko nepaisydama, Žemaitė dirbo savo darbą. Ji paruošė keturis tomus spaudai, prisilaikydama chronologinės tvarkos; ėmėsi tvarkyti medžiagą ir penktajam tomui, bet jau nebesuspėjo baigti. Be to, ji parašė žymią savo autobiografijos dalį, kuri, jeigu būtų buvusi baigta, būtų įdomiausias josios kūrybos dalykas.

Marijampolėje gyvendama, Žemaitė palaikė santykius su jaunimu, ypačiai su moksleivija. Tuo metu Marijampolėje veikė pažangi realinė gimnazija, kurios mokiniams rašytoja paskaitydavo savo autobiografijos ištraukų, dalyvavo moksleivių šelpimo draugijos „Žiburėlio" veikloje. Po karo jos artimieji — dukterys, anūkai, anūkės — buvo atsidūrę įvairiuose sunkumuose. Jautri senelė stengėsi visiems padėti, patarti. Ypatingai ji rūpinosi savo anūku Liudviku, kurį norėjo įstatyti į kokią specialią mokyklą.

Tais ir kitais reikalais bevažinėdama į Kauną, Žemaitė suardė savo sveikatą: peršalo ir apsirgo. Po 1921 m. lapkri-

---

[1]) Kad rašytoja neklydo, rodo atsitikimas su Žemaitės raštų IV tomu, kuris tautininkų cenzūros ilgą laiką buvo neleidžiamas platinti ir tik, visuomenei ėmus tą reikalą aikštėn kelti, 1931 m. buvo išleistas.

čio 28 d. kelionės ji, grįžusi į Marijampolę, atsigulė į lovą — susirgo plaučių uždegimu. Prieš susirgdama, Žemaitė parašė užprašytą kalėdų šventėms vaizdelį. Gulėdama lovoje, ji gavo panašų užprašymą, į kurį laišku atsakė: gerai, kada pasveiksiu, parašysiu. Buvo parašiusi vieną moksleiviams paskaitą, bet pati paskaityti nesuspėjo; atiduodama pasakė:

— Tegul kas nors paskaito, aš nebegaliu...

Jausdama besiartinančią mirtį, Žemaitė savo raštus išleisti pavedė adv. A. Bulotai.

Kad ir stropi buvo sergančios priežiūra, bet liga komplikavosi. Nors ir stiprus, bet senas josios organizmas nepajėgė atsilaikyti: 1921 m. gruodžio 7 d. 2 val. 30 min. Žemaitė užmerkė akis. Mirė trečiadienį, o laidotuvės buvo šeštadienį, gruodžio 10 d.

Nors šaltis spigino, bet didžiąją lietuvių liaudies rašytoją į kapines lydėjo gausi minia marijampoliečių, ypačiai moksleivių ir iš kitur atvykusių pareikšti jai paskutinę pagarbą.

Marijampolės kapinėse yra kuklus Žemaitės paminklėlis: knygos pavidalo akmuo su užrašu: Liaudies rašytoja Žemaitė 1845—1921.

Po kelerių metų Žemaitei mirus, 1924—1931 m. išėjo keturi stambūs tomai jos raštų; čia sudėti 87 pavadinimai, o ketvirtajame tome įdėta dar ir nebaigtoji plati autobiografija.

ŽEMAITĖS KŪRYBOS BRUOŽAI

Kai pirmasis kaimietės Julijos Žymantienės rankraštis pateko į ano meto lietuviškų laikraščių redakciją, visi nusistebėjo. Storame nuo cukraus popieriuje neįgudusia ranka buvo prirašyti žodžiai ir sakiniai. Tai buvo pirmas būsimosios lietuvių rašytojos kūrinys, pavadintas „Piršlybomis". Kai kurie norėjo numoti ranka, vos pasižiūrėję į naujos rašytojos braižą, bet Jonas Jablonskis, žinomasis mūsų rašomosios kalbos pagrindėjas, susidomėjo autorės žemaitiška kalba ir to meto raštų kalboje neįprastų žodžių vartojimu. Jisai įsigilino į rankraštį ir ėmė atsargiai jį taisyti. Pataisęs davė kūriniui naują antraštę, pavadindamas „Rudens vakaru" ir autorei pridėjo Žemaitės slapyvardį.

1894 m. išėjo iš spaudos 1895 metams skirtas „Tikrasis Lietuvos ūkininkų Kalendorius", kuriame žymioje vietoje buvo atspausdintas ir Žemaitės „Rudens vakaras". Nuo šio laiko Julija Žymantienė įėjo į lietuvių literatūrą Žemaitės slapyvardžiu ir užėmė vieną žymiausiųjų vietų. Josios vaizdeliai, apsakymai pateko į literatūros skaitymų knygas, į vadovėlius, josios raštai pamėgstami skaitytojų, nagrinėjami mokyklose, gimnazijose, universitetuose. Ir praėjus pusei šimto metų nuo Žemaitės pirmųjų raštų pasirodymo spaudoje, susidomėjimas josios kūryba ne tik nesumažėjo, bet priešingai — dar labiau padidėjo. Iš didesnio laiko atstumo į Žemaitės kūrybą galima

žiūrėti su didesniu objektyvumu, negu jos kūrybinio darbo pradžioje. Po tiekos laiko pasirodė, kad Žemaitės raštai nepasenę, kad jie tebėra ir dar ilgai bus svarūs, nes Žemaitė į mūsų literatūrą įėjo kaip pavyzdinė rašytoja — klasikė.

Kuo Žemaitė įdomi, kuo brangi lietuvių literatūrai ir kuo ji būdinga? Pirmiausia — ji kaimo gyvenimo vaizduotoja, to kaimo, kurį ji taip gerai pažino, į kurį ji buvo giliai įleidusi savo gyvybines šaknis. Kaip matėme iš josios gyvenimo aprašymo, jai teko išgyventi daug rūsčių ir skaudžių valandų ir dienų, pažinti skurdo, vargo, likimo smūgių. Ji gerai pažino aplinką, kurioje gyveno, susidūrė su įvairiais žmonėmis ir savo jautria siela giliai atjautė jų vargus ir sielvartus. Kritiškai stebėdama gyvenimą, ji užčiuopė opiausias vietas, ji įžiūrėjo ir vėliau savo raštuose iškėlė tas žaizdas, kurios ardo ir nuodija paprastų žmonelių buitį.

Bene pati didžiausioji, pati skaudžiausioji Žemaitės raštuose keliamoji opa — per didelis žmonių materializmas, per didelis turto, jos žodžiais betariant, naudos garbinimas ir kėlimas. Šitas bruožas ryškiai matyti ir iš paties pirmojo josios kūrinio, iš „Rudens vakaro". Čia autorė parodo savotišką buožių atstovą Leoną Pagirį, kuris apie žmogaus vertybę sprendžia iš to, kiek jis turi žemės. Jam mažažemis — nieko vertas, nieko neišmanąs, jis visus tokius vadina „šlaitais". Tuo tarpu rašytoja pasirodo iš pat pradžių vargdienių, neturtingųjų užtarėja ir šalininkė. Ji pavaizduoja, jog ir pirmieji lietuvių tautinio sąjūdžio daigai kaip tik sėkmingai prigyja neturtinguosiuose. Jos vaizduojamasis Gumbakio Kazas, bernas samdinys, mėgsta ir knygas, ir laikraščius. Tuo tarpu pasipūtėlis, bet tuščiagalvis Pagirys linkęs visados prie kitų prisiplakti ir, dorai nemokėdamas svetima kalba kalbėti, savąją niekinti.

Turto, pinigo vaikymasis ryškia gija driekiasi per visą Žemaitės kūrybą. Imkime pačius populiariuosius jos dalykus, kaip „Petrą Kurmelį", „Marčią", „Topylį". Vedybų, šeimos

sudarymo klausimas sprendžiamas vien materialiniais, piniginiais išskaičiavimais. Petras Kurmelis, pagyvenęs, nagingas ir pasiturįs vyras, motinai mirus, ieškosi žmonos būtinai su kraičiu; nors jo ūkyje nieko netrūksta, tiktai reikia tvarkingos šeimininkės, gyvenimo draugės. Giminių prikalbėtas, Kurmelis veda dvaro eigulio (medininko) Kupsčio dukterį Marcę, kuri nenori už seno vyro tekėti ir tik tėvų verčiama už jo eina ir paskiau visą tolimesnį jo gyvenimą nuodija. Nelaimingasis vyras iš pradžios dar kovoja, stengiasi pačią paveikti geruoju ir piktuoju, o kai nepasiseka, patsai smunka: pradeda girtauti, ir žmonės stebėte stebisi tokiu Kurmelio pasikeitimu, nusmukimu.

Dar skaudesnė tragedija parodoma Žemaitės apsakyme „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės", kuriam siužetą autorė paėmusi iš tikro gyvenimo atsitikimo. Tupikis, turėdamas seną pačią, laukia jos mirties, kad galėtų vesti jauną. Palaidojęs seną pačią, veda šisai jauną, kuri, taip pat tėvų, giminių prikalbėta, jau per vestuves garsiai kalba tekanti ne už vyro, bet už jo turto. Nedaug laiko praėjus po vestuvių, Tupikis, užrašęs savo turtą jaunai žmonai, miršta jos nunuodytas.

Pati savo pečiais patyrusi kaimietės moters ir motinos naštos sunkumą, Žemaitė savo raštuose ryškiai pasirodo kaip moterų užtarėja. Kapitalistinėje santvarkoje moteris visiška beteisė, vyro vergė. Gana būdingai šis bruožas parodomas „Marčioje". Nusmukę Vingiai nori atsigriebti, apvesdindami nevykėlį sūnų Joną — gaus kraičio ir apsimokės skolas. Šeimininkas, ūkio savininkas Vingis, girtuoklis, jaučiasi esąs viešpats: ką jis norįs, tai darąs — galįs žmoną ir sūnų išvaryti iš namų, o patsai viską pragerti, nes jo turtas, jo žemė. Vingių sūnus veda tvarkingą merginą Driežo Katrę, kuri naujoje vietoje puola, kaip musia į išrūgas. Atsineša savo dalį, savo kraitį, bet teisių jokių neturi — jai sunkiausi darbai ir iš niekur šilto žodžio. Pagaliau ir sunkios ligos atveju ji nesusilaukia iš niekur pagalbos ir miršta.

„Topylyje" Žemaitė pavaizduoja pilną pagyrų svieto perėjūną, kuris suvadžioja ir veda dorą mergaitę Zosę, kuriai jis anksčiau perlų žodžius bėrė, o paskiau, po vedybų, ją visaip niekina, engia ir visiškai suardo jos gyvenimą ir laimę. Vyro žiaurumas, despotiškumas pačios atžvilgiu vaizdžiai Žemaitės parodomas visoj eilėj jos apsakymų. Tamošius („Kieno galia, to ir valia") draudžia pačiai bet ką iš ūkio kam nors duoti, nes visa jo uždirbta, o josios darbas — nusispiauti. Drūktenis („Gera galva") taip pat pačios ir dukterų darbo ir triūso nė kiek nevertina. Jis nieko joms nenuperka, pinigus, gaunamus už parduotus javus ar gyvulius, patsai praleidžia. Drūktenis kitus vyrus, kurie su savo pačiomis skaitosi, niekina ir didžiuojasi savo gera galva.

Daugiausia — jei ne išimtinai — vaizduodama savo raštuose kaimo žmonių gyvenimą, Žemaitė paliečia ne vienus valstiečius, ne vienus kaimo bernus ir mergas, ji taip pat, nė kiek nesivaržydama, paliečia ir įvairius luomus, įvairius veiksnius, neigiamai, nuodijančiai veikiančius kaimo žmonių būtį. Kaimo, tamsaus kaimo žmonėms didžiausias autoritetas kunigas. Rašytoja pavaizduoja ir kunigus. Būdingiausias josios apsakymas šia tema yra „Kunigo naudą velniai gaudo". Šičia ji parodo kunigo laidotuves, iš kurių matyti, kiek tasai velionis „sielų ganytojas" yra paveikęs savo ganomuosius. Vietoj pagarbos, vietoj mirusio gero prisiminimo visi velionies artimieji ir giminės kaip vanagai grobsto jo paliktąją naudą — turtą. Iš pirmos pažiūros atrodytų, jog autorė ir čionai pabrėžia žmonių gobšumą, tačiau pasigilinus matyti ir kitokia jos idėja: žmonės į kunigą žiūri kaip į turtų krovėją, o ne kaip į jų auklėtoją, jų ganytoją, kadangi po jo mirties randa pilnus aruodus javo, pilnus tvartus galvijų. Jie žino, kad kunigas visa tai ne uždirbo, bet pasipelnė iš vargingų žmonių. „Nelaimėje" taip pat Žemaitė duoda kunigų piniguočių paveikslus, kurie jau nebežino, į kurį banką saugiau savo kapitalą sukrauti, ir esti apgaunami.

Ypatingu vaizdingumu Žemaitė „Kelionėje į Šidlavą" piešia tą „stebuklingąją" vietovę ir garsiuosius, kelias dienas truntančius atlaidus. Rašytoja, būdama neprietaringa, Šidlavos atlaidus aprašo kaip gabi reporterė ir skaitytojui teikia vieną paveikslą po kito, parodydama, jog tie garsingieji atlaidai yra didžiausias tamsių žmonelių išnaudojimo šaltinis. Iš įvairių vietų suplaukusios moterėlės esti žiauriai apgaudinėjamos visokių vertelgų, sukčių. Autorė tarytum šaukte šaukia: „Žmonės, susipraskit, apsidairykit, bene jūs akli, kad patys neregite, kas čia dedasi?"

Žmonių prietaringumą Žemaitė pavaizduoja apsakyme „Nuo audros pasislėpus". Gamtos stichija perkūnija — mokslo išaiškintas reiškinys, bet liaudyje apgaubtas visa eile įsikalbėtų. iš kartos į kartą perduodamų prietarų apie velnius, piktas dvasias. Čia rašytoja demaskuoja tokių pažiūrų kvailumą, jaunosios kartos lūpomis skleisdama mokslo ir šviesos mintį, sveiką pažiūrą į gamtos reiškinius. Pati būdama senyvo amžiaus, savo kartą gerai pažindama, Žemaitė visas viltis deda į naująją kartą į jaunimą, kurį ji parodo progresuojantį, žengiantį pirmyn ir ieškantį tiesos raštuose, moksle, o ne prietaruose.

Jaunimo, kaip pažangos kėlėjo, vaizdavimas ryškia gija eina per visus Žemaitės raštus. Jau pradedant pirmuoju josios literatūriniu kūriniu „Rudens vakaru", prieš mūsų akis iškyla du poliai: senoji, konservatyvi karta ir naujoji — progresyvi, pažangi. Milašių Onikė nesutaria su tėvais dėl spausdinto žodžio reikšmės. Jeigu tėvams knygos ir laikraščiai atrodo „balabaikomis", tad Onikei — dvasios penas. Tokio jaunimo atstovus sutinkame ir „Atžaloje" (gimnazistas Bronislovas), ir „Motinėlės ašarose" (daktaras Jonas Urbelis), na, ir pagaliau. „Prie užvertos langinės" veikėjas, kurio asmenyje Žemaitė norėjo pavaizduoti liaudies reikalams atsidėjusį studentą Povilą Višinskį.

Gerai atsimindama baudžiavos laikus ir giliai pažindama dvarų gyvenimą, Žemaitė savo raštuose betgi maža vietos ski-

ria baudžiavos laikų ir dvaro gyvenimui vaizduoti. Pati sutapusi su kaimu, galutinai suliaudėjusi, rašytoja dvarą, iš dalies ir miestą, paliečia tiktai santyky su kaimu arba atsiminimų forma. Žiaurių baudžiavos laikų paveikslų užtinkame josios autobiografijoje, kur ji pasakoja, kaip ponai baudžiauninkus kankinę, rykštėmis plakę, į rekrūtus gaudę. Baudžiavą panaikinus, kaimas nuo dvaro visiškai nebuvo atskirtas. Mažažemiai valstiečiai ir toliau turėjo eiti kaimyniniams dvarams savotišką laisvanorišką baudžiavą. Išnuomodami valstiečiams ganyklas, dvarininkai įpareigodavo valstiečius atidirbti dvare dienas. Ponai stengiasi valstietį įkinkyti į didesnį jungą, tačiau valstietis, nebesijausdamas esąs vergas, ryžtasi dėl savo teisės kovoti, tik ir čia jam trukdo šviesos, mokslo ir savitarpio susipratimo stoka („Prie dvaro“).

Be prozos, Žemaitė yra parašiusi keletą ir dramos veikalėlių — komedijų, kaip „Piršlybos“, „Pragerti balakonai“, „Trys mylimos“, „Apsiriko“. Būdinga, kad rašytoja savo prozos kūriniuose gyvenimą vaizduoja skausmingai, su užuojauta, su pasigailėjimu, o draminiuose veikalėliuose ji šypsosi, juokiasi. Josios komedijų siužetai labai panašūs į apsakymų siužetus — vaizduojami įvairūs nesusipratimai. Užsiminusi apie „Piršlybas“, viename savo laiške P. Višinskiui Žemaitė rašo, kad šios komedijos tikslas parodyti senovės papročius, kurie jau nyksta. Čia ji pavartoja visą eilę vaizdingų, liaudiškai įmantrių posakių ir žodžių, vartojamų piršlybų metu.

Apskritai, Žemaitės raštai brangūs taip pat etnografiniu pobūdžiu. Ji daugelyje vietų įpina ir liaudies dainų ir kitokių tautosakos elementų. O ką bekalbėti apie jos raštų kalbą — žodyną, sintaksę! Tai neišsemiamas šaltinis tiems, kurie domisi mūsų kalbos — šiuo atveju žemaičių tarmės — vaizdingumu, žodingumu. Ir savo raštų kalba, giliu gimtosios kalbos turtų pažinimu Žemaitė ligi šiol tebėra originaliausia rašytoja. „Žemaitė gerai jaučia liaudies kalbos žodžio prasmę, jo sugesty-

vumą vaizdui ir emocijai išreikšti. Dėl to jos kalba labai taikli ir griežta, be nereikalingų puošmenų, be tyčiomis ieškomų žodžių bei išsireiškimų, be abstraktinių negyvų posakių. Užtat jos raštai mirgėte mirga liaudiško pastabumo, sąmojo, humoro, vaizdingumo žodžiais ir posakiais. Čia nerasime tyčiomis prismaigytų palyginimų ar priežodžių, kaip tai mėgsta daryti neskoningai pamėgdžioją liaudies kalbą menki stilistai. Čia viskas — žodis ir sakinys — yra savo tinkamoj vietoj, tikslūs, darnūs ir paprasti", pabrėžia prof. V. Mykolaitis[1]).

Žemaitės dėka į mūsų rašomąją, bendrinę kalbą įėjo nemaža žodžių, kurie pirmą kartą buvo jos pavartoti. Anuomet redaguodamas A. Juškos žodyną, kalbininkas J. Jablonskis specialiai važinėdavo pas Žemaitę arba ją pas save kviesdavosi, kad papildytų žodyną naujais žodžiais arba turimus tiksliau galėtų paaiškinti. Žemaitės dėka mūsų kalbos etimologija ir sintaksė praturtėjo visa eile formų. Ji yra šiuo atžvilgiu pavyzdys mūsų rašytojams, norintiems savo kūryba, savo raštais būti juo arčiau liaudies, juo labiau tautiniais rašytojais — savo raštus puošti gražia, turtinga liaudies kalba.

Žemaitei taip pat yra būdingas dalykas — gamtos, jos reiškinių vaizdavimas. Nepaprastai gražiomis spalvomis ji aprašo pievas, upes, metų laikus. Žmogaus pergyvenimus ji susieja su gyvūnijos atliepimu, sakysim, „Petre Kurmelyje", kur nusivylusiam Kurmeliui priekaištauja ne tik jo paties sąžinė, bet net paukščiai ir kiti gyvūnai. Šitos priemonės, šito sugretinimo dėka apysakos pabaiga pasiekia aukšto meninio įtempimo.

Žemaitės raštai, kaip jau buvo minėta, seniai įėjo į mūsų mokyklų programas. „Žemaitė tvirtu, dideliu stulpu įaugo mūsų literatūron, ir tas stulpas ne trūni, bet tebėra gyvas, gaivus ir turi potencijos skleistis naujom atžalom", teigia K. Korsakas[2]).

---

[1]) Prof. V. Mykolaitis, Žemaitės liaudiškumas, Pergalė. 1945 m. 3—4 nr. 127 psl.

[2]) K. Korsakas Radžvilas. Straipsniai apie literatūrą. Škicai apie Žemaitę 178—233 psl., 1932 m.

Jos pavyzdys įkvėpė ne vieną mūsų rašytoją palaikyti ko glaudesnius santykius su liaudimi ir iš liaudies gyvenimo semtis savo kūrybai temų ir siužetų, per literatūrą reikšti progresyvias, pažangias idėjas. „Žemaitė lietuvių kultūros istorijoje sudaro tvirtą grandį, kuri sieja senesniąją mūsų kultūros epochą su kylančia naująja. Žemaitė buvo viena tų rašytojų, kuri lietuvių žodžio meną iškėlė į dideles aukštybes, įtvirtino jį, kurios kūryboje ištisa mūsų liaudies gyvenimo epocha rado savo išreiškimą“, rašo A. Venclova[1]).

Būdama dviejų epochų — feodalinės ir besivystančios kapitalistinės — atstovė, Žemaitė savo kūryboje pasirodo kaip aiški priešininkė pirmosios epochos, bet taip pat nepasirodo šalininkė ir antrosios. Iš jos raštų nematome, kad, panaikinus baudžiavą, buvę baudžiauninkai, tapę valstiečiais, žemės savininkais, būtų jautęsi laimingi. Priešingai, ir pobaudžiavinę liaudį Žemaitė vaizduoja vargstančią, tamsybėje klaidžiojančią. Daugiur ji pabrėžia šviesos, mokslo reikšmę, bet kad tas mokslas neturtingam žmogui neprieinamas. Mes ir toliau matome liaudį besimaudančią tamsoje, kaip musę išrūgose, sielvartingai nešančią sunkią gyvenimo naštą. Būdama nuosaiki realistė, Žemaitė vaizdavo gyvenimą tokį, koks jis yra. Pačiai rašytojai, nesusipažinusiai su naujomis socialinėmis teorijomis, tas problemas spręsti buvo per sunku, nors ji savo intuicija nujautė, kad, žlugus žiauriajai feodalinei sistemai, turi būti pakeista ir kapitalistinė sistema. Kovą prieš kapitalistinę sistemą ji jautė ir tai kovai pritarė (vaizdelyje „Streikai“), tik šita kova jos vaizduojamajame kaime dar nebuvo žymi. Kovą prieš kapitalizmą pakėlė proletariatas, ir Žemaitė šitai juntamai pastebi pirmiau jos pateiktame 1907 m. laiške, kur kalba apie gegužės 1-sios šventę. Vėliau susipažinusi su socializmu, Žemaitė pasidaro socializmo šalininkė; Amerikoje būdama, netgi socialistų organizacijon įstoja. Savo raštuose autorė tedavė kapi-

---

[1]) A. Venclova, Žemaitė, Pergalė, 1945 m. 3—4 nr. 112 psl.

talistinio gyvenimo negerovių paveikslus, nenurodydama aiškių kelių, kaip tas negeroves pašalinti, tačiau kad toks gyvenimas nepakenčiamas, kad reikia ieškoti naujų socialinių kelių — paliko pačiai liaudžiai pasirinkti.

Šiandien tos Žemaitės tendencijos aiškiai išryškėja, nes ir Lietuvos liaudis, atsisakiusi nuo kapitalistinės santvarkos, pasirinko naują kelią — tarybinį kelią.

Buržuazinėje Lietuvoje visą laiką buvo stengiamasi Žemaitės reikšmę nuneigti ar sumažinti, nes jos raštuose reiškiąsis senutės rašytojos protesto balsas buvo nemalonus buržuazijai, kuri nenorėjo matyti apačių — liaudies. Tuo tarpu Žemaitės gerbėjai, platieji Lietuvos liaudies sluoksniai visą laiką gėrėjosi jos kūryba, sakydami: „Štai rašytoja, kuri mus užjaučia ir užtaria". Ir tiktai tarybinėje Lietuvoje Žemaitė susilaukė pelnyto ir tikro pagerbimo ir įvertinimo. Antai dar 1940 m. vasarą gausingose demonstracijose greta didžiųjų darbo žmonių vadų portretų dažnai matyti ir didžiulis Žemaitės portretas. Netgi sunkiaisiais hitleriškosios okupacijos metais liaudies keršytojai — tarybiniai partizanai vieną savo būrį buvo pavadinę Žemaitės vardu, nes šios rašytojos vardas — kovos su priespauda, kovos dėl geresnio gyvenimo simbolis.

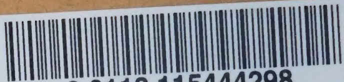
Pagaliau, suėjus 100 metų nuo Žemaitės gimimo, 1945 metais visoje Tarybų Lietuvoje iškilmingai buvo paminėta liaudies rašytoja peržvelgiant jos gyvenimą, kūrybą, surengiant jos gyvenimo ir raštų parodas, scenoje vaidinant josios pačios ir pagal jos apysakas inscenizuotus dramos veikalus. Ta proga su mūsų liaudies rašytoja buvo supažindintos ir kitos Tarybų Sąjungos tautos.

Žemaitė yra lietuvių praeities kančių, kovų ir pažangos meilės simbolis.

TURINYS

Юлюс Бутенас, ЖИЗНЬ ЖЕМА
(На литовском языке)

Išleido Valstybinė Grožinės Literatūros Leidykla Kaune 1947 m. Leidinio Nr. 105.
Dailininkas V. Palys Atsak. redakorius K. Korsakas.
Pasirašyta spaudai 1947.I.6. LV 01053. Tiražas 10.200 egz. 3.6 aut. lanko. 5 sp. lankai.
Spaudė valst. „Šviesos" spaustuvė Kaune, Rotušės a. 6. Sp. užs. Nr. 194. Kaina 3 Rb.

KAINA 3 Rb.